

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Умань – 2016

УДК 930(075.8)

ББК 63.2я73

К 82

Рекомендовано до друку на засіданні
вченої ради історичного факультету
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 3 від 19 листопада 2015 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ПОТИЛЬЧАК ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ

завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор

ЦЕЛУЙКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії та
архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

К 82 Спеціальні історичні дисципліни : навч.-метод. комплекс / упор.
В. В. Карпенко, І. І. Кривошея. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. –
94 с.

Навчально-методичний комплекс призначається для забезпечення навчального курсу «Спеціальні історичні дисципліни» у вищих навчальних закладах. Комплекс укладено згідно з начальною програмою для студентів історичного факультету; містить програму та навчально-методичні рекомендації до курсу, призначені для структурування навчального процесу й забезпечення навчально-дослідної роботи студентів у період вивчення дисципліни. Розрахований на викладачів, студентів вищих навчальних закладів зі спеціальності «Історія».

УДК 930(075.8)

ББК 63.2я73

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	8
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ».....	10
РОЗПОДІЛ БАЛІВ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	14
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ (денна форма навчання).....	15
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ (заочна форма навчання)	16
МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	17
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	32
ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ	35
ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО, МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	38
ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ «СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ».....	78
ГЛОСАРІЙ.....	80
ЛІТЕРАТУРА.....	91

ВСТУП

Історична наука – складна й багатогранна система знань, яка за структурою складається з двох великих, взаємозумовлених і тісно пов'язаних між собою підсистем: власне історії (всесвітня, регіональна, національна, окремих епох і проблем) і знань про саму історичну науку, які виконують спеціальні функції в ній або по відношенню до неї. Ця друга підсистема, у свою чергу, має декілька підсистем, серед яких умовно виділяють спеціальні галузі (історіографія, джерелознавство, історіософія, методологія та ін.) та спеціальні історичні дисципліни (дипломатика, геральдика, сфрагістика, хронологія та ін.). Інтенсивний розвиток історичних знань за останнє століття призвів до помітного зростання ролі численного комплексу історичних дисциплін, за якими закріпилася назва спеціальних.

У зв'язку з дослідженням різноманітних історичних джерел склалася ціла група спеціальних історичних дисциплін: археографія, палеографія, дипломатика, хронологія, історична метрологія, геральдика та інші. Диференціація історичної науки, вдосконалення засобів дослідження зумовлює зростання ролі спеціальних історичних дисциплін, які зараз можна по праву назвати фундаментальними для історичної науки.

Спеціальні історичні дисципліни – загальна назва ряду наукових дисциплін, що вивчають певні види або окремі сторони форми й змісту історичних джерел. Основною метою курсу є ознайомлення студентів із предметом і методами спеціальних історичних дисциплін. Пропонований курс побудований відповідно до Державного освітнього стандарту. З великого діапазону спеціальних історичних дисциплін для вивчення в Уманському державному педагогічному університеті виділене коло дисциплін, які мають найбільше значення під час аналізу джерел, які студенти залучають до процесу підготовки курсових і випускних кваліфікаційних робіт, а також у подальшій викладацькій діяльності під час вивчення різних розділів історичної науки, краєзнавства. Завданнями дисципліни є вивчення змісту, історії розвитку й сучасного стану спеціальних історичних дисциплін: палеографії, хронології, метрології, сфрагістики, геральдики, дипломатики, нумізматики, боністики, вексилології, фалеристики, ономастики й ряду інших, а також функцій цих історичних дисциплін у пізнанні минулого. Особлива увага приділяється комплексному використанню спеціальних історичних дисциплін для оволодіння навичками зовнішньої критики документів: їхнього датування, встановлення дійсності, авторства, місця написання. Розкриваються можливості використання спеціальних історичних дисциплін для вирішення самостійних питань базового історичного дослідження у сфері соціально-

економічної, політичної історії, а також історії культури й мистецтва. Знайомство з основними проблемами, що стоять перед спеціальними історичними дисциплінами, та з прийомами критики джерел і методикою дослідження, які використовуються в окремих дисциплінах, є необхідним етапом у навчанні студентів під час засвоєння ними завдань історичного джерелознавства в цілому.

Опанування матеріалу зі спеціальних історичних дисциплін допоможе студентам розширити їх світогляд, активізувати творче мислення, сприятиме формуванню професійної майстерності, допоможе самостійно поповнити знання, сприятиме прищепленню навичок дослідницької роботи.

Вивчення дисципліни посідає важливе місце в плані підготовки майбутніх учителів історії. Знання спеціальних історичних дисциплін можуть бути використані майбутніми вчителями для поглибленого викладання історії в школі. Дані цих дисциплін значно підвищують інтерес до історії, служать своєрідними історичними ілюстраціями.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 3 кредити – 90 годин, із них 30 год. лекційних, 24 год. – семінарські заняття, 18 год. – самостійної роботи й 18 год. відведено на індивідуальні заняття.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>03 Гуманітарні науки,</u> <u>01. Освіта</u> (шифр і назва)		
Модулів – 2	Спеціальність: 032 Історія та археологія 014.03 Середня освіта (Історія), спеціалізація: Правознавство, 014.07 Географія	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1–й	1–й
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		1–й	1–й
Тижневих годин для денної форми навчання: 2 аудиторних – 34 самостійної роботи студента – 20	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>бакалавр</u>	Лекції	
		30 год.	6 год.
		Практичні, семінарські	
		24 год.	4 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		18 год.	68 год.
		Індивідуальні завдання:	
		12 год.	12 год.
Вид контролю:			
залік	залік		

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета – ознайомити студентів із предметом, змістом, завданням курсу, основними дисциплінами, що входять до цього курсу, понятійним та методичним апаратом, сучасним станом дослідження. Показати історію розвитку цих дисциплін і їх матеріал.

Завдання: навчити студентів читати й визначати походження різних рукописів, гербів, печаток; оволодіти способом визначення часу, міри, вимірювання грошового рахунку в різні історичні періоди вітчизняної та всесвітньої історії. Готувати спеціалістів-учителів істориків, дослідників, краєзнавців.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: понятійно-категоріальний апарат, історію та історіографію, методику дослідження спеціальних історичних дисциплін;
вміти: користуватися набутими знаннями на практиці.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Джерелознавство. Палеографія												
Тема 1. Вступ до курсу	1	1					1					1
Тема 2. Основи джерелознавства	2	1				1	2	1				1
Тема 3. Палеографія. Кирилівське письмо	4	2	2				4	1				3
Тема 4. Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга.	6	2	2			2	6		1			5
Тема 5. Дипломатика.	4	2				2	4					4
Тема 6. Археографія	4	2				2	4					4
Разом за змістовим модулем 1	21	10	4			7	21	2	1			18
Змістовий модуль 2. Історична хронологія. Історична метрологія												
Тема 7. Історична хронологія	6	2	2			2	6	1				5
Тема 8. Типи календарних систем. Лік часу та календарі в східних слов'ян	6	2	2			2	6		1			5
Тема 9. Історична метрологія.	6	2	2			2	6	1				5
Разом за змістовим модулем 2	18	6	6			6	18	2	1			15
Змістовий модуль III. Сфрагістика. Геральдика. НумізMATика та боністика. Фалеристика. Вексилологія												
Тема 10. Сфрагістика	6	2	2			2	6		1			5

Тема 11. Геральдика	4	2	2				4					4
Тема 12. Нумізматика	6	2	2			2	6	1				5
Тема 13. Боністика. Грошовий обіг на території України	5	2	2			1	5	1				4
Тема 14. Фалеристика.	6	2	2			2	6		1			5
Тема 15. Вексилологія	6	2	2			2	6					6
Тема 16. Історична ономастика	6	2	2			2	6					6
Разом за змістовим модулем 3	39	14	14			11	39	2	2			35
Усього годин	78	30	24			24	78	6	4			68
Модуль 2												
ІНДЗ												
Усього годин	90	30	24		12	24	90	6	4		12	68

**ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ»**

Змістовий модуль I. Джерелознавство. Палеографія.

Тема 1. Вступ до курсу

Виникнення й перші кроки становлення допоміжних історичних дисциплін. Місце допоміжних історичних дисциплін у системі історичних досліджень. Значення цих дисциплін для професійної підготовки вчителів.

Тема 2. Основи джерелознавства

Предмет й завдання джерелознавства. Джерелознавство й спеціальні допоміжні історичні дисципліни. Основні види джерел історичного дослідження. Загальні прийоми й методи дослідження історичних джерел. Характерні особливості дослідження писемних джерел.

Тема 3. Предмет і завдання палеографії. Кирилівське письмо та його розвиток

Предмет і завдання палеографії. Палеографія в системі допоміжних історичних дисциплін. Виникнення й розвиток палеографії як наукової дисципліни. Основні прийоми та методи палеографічного дослідження. Історія розвитку письма. Виникнення та основні типи письма.

Виникнення писемності в східних слов'ян. Перші слов'янські азбуки. Основні етапи розвитку письма. Устав, півустав, скоропис. Криптографія. В'язь. Водяні знаки – філіграні на папері закордонного й вітчизняного виробництва.

Тема 4. Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга

Письмові матеріали. Знаряддя для письма. Техніка писання. Визначення матеріалів і знарядь письма як датуючих ознак. Формат рукопису й підготовка тексту. Художні прикраси в пам'ятках писемності. Орнамент та його види. Орнаментальні стилі. Мініатюра. Палітурка.

Тема 5. Дипломатика. Археографія

Предмет і завдання дипломатики. Становлення дипломатики як допоміжної історичної дисципліни. Класифікація документів, які вивчаються дипломатикою. Основні джерела дипломатики та методи їх дослідження.

Тема 6. Археографія

Предмет і завдання археографії. Зародження й становлення археографії як історичної дисципліни. Історичний документ. Підготовко до публікування. Документальна публікація. Типологія документальних публікацій.

Змістовий модуль II. Історична хронологія. Історична метрологія

Тема 7. Історична хронологія

Предмет і завдання історичної хронології. Становлення й розвиток хронології як науки. Джерела історичної хронології та основні методи їх дослідження. Базові поняття історичної хронології. Поняття часу. Часові пояси, лінія дат.

Тема 8. Типи календарних систем. Лік часу та календарі в східних слов'ян

Календарі, побудовані на основі спостереження за місяцем. Сонячні календарі. Місячно-сонячні календарі. Календарі країн Південно-Східної Азії. Проекти єдиного всесвітнього календаря.

Лік часу в східних слов'ян. Давньоруська система лічби часу. Візантійський календар на Русі. Юліанський та Григоріанський календарі в Україні. Методика проведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення. Хронологічні дані в джерелах з історії України. Історична хронологія національних і державних свят.

Тема 9. Історична метрологія.

Предмет і завдання історичної метрології. Становлення й розвиток історичної метрології як науки. Українська метрологія. Джерела історичної метрології та основні методи й прийоми їх дослідження. Практичне використання знань з історичної метрології в дослідницькій роботі та викладанні історії в школі. Виникнення мір. Перші одиниці вимірювання. Міри довжини, площі, ваги, об'єму, рідких і сипучих тіл у феодально-роздробленій Русі. Одиниці вимірювання та оподаткування на українських землях у Польсько-Литовську та Козацьку добу.

Одиниці вимірювання в XVI–XVII ст. Одиниці вимірювання у XVIII–XX ст. Становлення десяткової метричної системи мір. Система мір на українських землях, які перебували в складі інших держав. Метрологічна система в Україні у складі СРСР. Сучасна метрологічна система.

Змістовий модуль III. Сфрагістика. Геральдика. Нумізматика та боністика. Фалеристика. Вексилологія

Тема 10. Сфрагістика

Предмет і завдання сфрагістики. Джерела сфрагістики та основні методи й способи їх вивчення. Виникнення та розвиток сфрагістики як наукової дисципліни. Українська сфрагістика.

Виникнення та еволюція печатки. Класифікація печаток. Печатка як історичне джерело. Сфрагістичний аналіз. Використання матеріалів і знань зі сфрагістики на уроках і в позакласній роботі вчителя історії.

Тема 11. Геральдика

Предмет і завдання геральдики. Основні поняття й термінологія геральдики. Становлення й розвиток геральдики як допоміжної історичної дисципліни. Джерела геральдики та основні методи й способи їх вивчення.

Види гербових щитів. Складові частини герба. Графічне позначення кольорів і металів у геральдиці. Геральдичні й негеральдичні фігури. Види гербів. Блазонування (правила опису) герба. Вітчизняна геральдика й гербознавство. Державна та національна символіка.

Тема 12. Нумізматика

Предмет і завдання нумізматики. Виникнення монет і грошового обігу. Виникнення й становлення нумізматики як історичної дисципліни. Нумізматична термінологія. Джерела нумізматики та основні методи їх дослідження. Монети як історичне джерело. Історичний аналіз нумізматичного матеріалу та його використання в історичній науці, у навчальному процесі та позакласній роботі вчителя історії в школі.

Тема 13. Боністика. Грошовий обіг на території України

Предмет і завдання боністики. Джерела боністики. Виникнення й розвиток боністики як спеціальної історичної дисципліни. Боністичний аналіз. Основні прийоми й методи боністичного дослідження. Періодизація грошового обігу в Західній Європі. Монети та грошовий обіг на Україні. Власна монета й гроші в Україні.

Тема 14. Фалеристика

Предмет і завдання фалеристики. Виникнення й становлення фалеристики як допоміжної історичної дисципліни. Сучасний стан української фалеристики. Джерела фалеристики, основні методи їх дослідження. Нагороди

та нагородні системи. Перші нагородні знаки та їх еволюція. Ордени. Вітчизняні нагороди та нагородні системи. Українські національні нагороди.

Тема 15. Вексилологія

Предмет вивчення вексилології. Зв'язок вексилології з іншими спеціальними історичними дисциплінами – геральдикогою, фалеристикою, генеалогією тощо. Прапор, знамена, хоругва, штандарт, бунчук – їх військово та політичне значення. Поділ прапорів на особисті, родинні, родові, корпоративні, релігійні, військові, міст і земель, державні, національні, міжнародні та ін. Прапори Давнього Світу. Знамена Середньовіччя. Прапори лицарських орденів. Штандарти європейських монархій. Відбиття релігійної символіки та кольорів світових релігій – християнства, ісламу, буддизму та юдаїзму на прапорах сучасних держав. Прапор держави Ізраїль та його тлумачення. Прапори держав Європи, Америки, Азії та Африки. Історія українського прапорництва. Державний прапор України. Військово-морські, торговельні прапори країн світу. Найвідоміші довідники й альбоми прапорів країн світу. Сучасні напрями розвитку вексилології.

Тема 16. Історична ономастика.

Предмет і завдання ономастики. Виникнення й становлення ономастики як спеціальної історичної дисципліни. Джерела ономастики та методи їх дослідження. Історична топоніміка. Етніміка. Історична антропоніміка.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Модуль 1			Модуль 2 (ІНДЗ)	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль I	Змістовий модуль II	Змістовий модуль III			
Т. 1–6	Т. 7–12	Т. 13–20			
15	15	35	20	15	100

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
82–89	добре	
75–81		
69–74	задовільно	
60–68		
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

**ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
(ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ)**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1	Палеографія. Кирилівське письмо	2
2	Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга..	2
3	Історична хронологія	2
4	Типи календарних систем. Лік часу та календарі у східних слов'ян	2
5	Історична метрологія	2
6	Сфрагістика	2
7	Геральдика	2
8	Нумізматика	2
9	Боністика. Грошовий обіг на території України	2
10	Фалеристика.	2
11	Вексилологія	2
12	Історична ономастика	2
	Разом	24

**ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
(ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ)**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1	Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга	1
2	Типи календарних систем. Лік часу та календарі в східних слов'ян	1
3	Сфрагістика	1
4	Фалеристика	1
	Разом	4

МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття №1

Кирилівське письмо та його розвиток (2 год.)

Питання для обговорення

1. Виникнення слов'янської писемності
2. Етапи розвитку графіки кирилівського письма:
  - а) Устав: характерні риси та час побутування;
  - б) Півустав;
  - в) Скоропис: різновиди, характерні риси, час ужитку в діловодстві та приватному листуванні.
3. В'язь. Кривопис. Тайнопис.
4. Водяні знаки: філіграні на папері закордонного й вітчизняного виробництва.

Практичні завдання

1. З'ясувати особливості графіки кирилівського письма на різних етапах його існування.
2. З'ясувати особливості українського уставу, півуставу, скоропису.

Література

1. Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 1997. – С. 9 – 41.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К., 1963. –С. 68–104.
3. Введение в специальные исторические дисциплины. – М.: МГУ, 1990.
4. Карский Е. Славянская кирилловская палеография. – М., 1979.
5. Кісь Я.П. Палеографія: Навчальний посібник. – Львів, 1975.
6. Кріль М.М. Основи палеографії: Навчальний посібник. – Львів, 1975.
7. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Владос, 2003. – С.26 – 101.
8. Черепний Л. Русская палеография. – М., 1956.

Семінарське заняття №2
Матеріали та знаряддя письма. Рукописна
середньовічна книга (2 год.)
Питання для обговорення

1. Основні матеріали письма.
2. Історія використання знарядь письма.
3. Оздоблення рукописів: оклад, палітурка. Види орнаменту. Мініатюра.

Практичні завдання

1. З'ясувати особливості застосування матеріалів і знарядь письма, а також чорнил і фарб.
2. Вказати на призначення орнаменту в рукописних книгах.
3. Виявити значення мініатюри як джерела інформації.
4. Ознайомитися з фотокопіями рукописних текстів, уміщених до книги Леонтьєвої Г.О. «Палеографія, хронологія, археографія, геральдика» й визначити тип письма й встановити ймовірний час написання документа.

Література

1. Городилова Л.М. Русская скоропись XVII в.: Учебн. пособие. – 2 изд., перераб. и доп. – Хабаровск, 2000. – 140 с.
2. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів, 1995.
3. Запаско Я.П., Мацюк О.Я. Львівські стародруки. – Львів, 1983.
4. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. – М., 1965.
5. Карский Е.Ф. Словяно-кирилловская палеография. – М., 1979.
6. Кісь Я.П. Палеографія: Навч. посібник. – Львів, 1975.
7. Клепиков С.А. Филигрانی на бумаге русского производства XVIII –начала XX века. – М., 1978.
8. Кріль М.М. Основи палеографії: Навч. посібник. – К., 1995.
9. Лентьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Ключи к тайнам Клио. Палеография, метрология, хронология, геральдика, нумизматика, ономастика, генеалогия. – М. : Просвещение, 1994. – 286 с.
10. Мацюк О.Я. Історія українського паперу. – К., 1994.
11. Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – XX ст.). – К., 1974.
12. Минин И.В. Палеография: Учебн. Пособие-практикум / И.В. Минин, Е.А. Рыжова. – Сыктывкар, 2001. – 103 с.
13. Муравьев А.В. Палеография: Сб. списков с русского письма XI–XVIII веков. – М. : МГУ, 1974. – 104 с.

14. Мясников А.А. Российская летопись. – СПб. : Александр Принт, 2001. – 671 с.
15. Панашенко В.В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). – К. : Наукова думка, 1974. – 111 с.
16. Рейсер С.А. Палеография нового времени. Неография: Учебн. пособие.
17. Різник М.Г. Письмо і шрифт: Навч. посібник. – К., 1978.
18. Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография: Учебн. пособие. – М., 1982.
19. Черепнин Л.В. Русская палеография. – М., 1956.
20. Щепкин В.Н. Русская палеография: Учебник для студентов вузов. – 3-е изд., доп. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 270 с.

Семінарське заняття № 3 – 4

Історична хронологія. Календарні системи народів світу (4 год.)

Питання для обговорення

1. Основні види календарів. Астрономічні основи хронології.
2. Календарі Давнього Світу: Єгипет, Месопотамія, Греція, Індія.
3. Календар Давнього Риму. Календарна реформа Юлія Цезаря.
4. Григоріанський календар. Проекти створення всесвітнього календаря.
5. Календарі країн Близького, Середнього та Далекого Сходу.
6. Уявлення про час у східних слов'ян. Календарна система Київської Русі.

Практичні завдання

1. З'ясувати проблеми хронології в історії українських земель.
2. Ознайомитися з особливостями переведення дат писемних джерел з ери від створення світу.

Література

1. Авени Э. Империи времени: Календари, часы и культуры. – К., 1998.
2. Антифоменковская мозаика: Сборник научных статей. – М.: Русская панорама, 2001. – (Серия «Антифоменко»). – Т.2. – Новая хронология – это серьезно? – 2001. – 264 с.
3. Бережков Н Г. Хронология русского летописания. – М., 1963.
4. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. – М., 1975.
5. Володомононов И.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
6. Даниленко В.М., Кокін С.А. Всесвітня історія: Хронологія основних подій. – К.: Либідь, 1997. – 264 с.

7. Ермолаев И.П. Историческая хронология: Учеб. пособие. – Казань, 1980.
8. Історична хронологія. Календарні системи світу: Навчальний посібник із спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (для студентів-істориків соціально-гуманітарного факультету КМПУ імені Б.Д.Грінченка) / Автор-укладач О.О.Тарасенко, – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2004. –72 с. – бібліогр.: С. 61–66. – (Серія «Навчальний посібник»).
9. Каменцева Е.И. Хронология: Учебное пособие. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 160 с.
10. Каменцева Е.И. Хронология: Учеб. пособие. – М., 1967.
11. Климишин И.А. Календарь и хронология: Учебн. пособие. – М., 1990.
12. Климишин І.А. Календар і хронологія. – 5-те вид., доп. – Івано-Франківськ, 2002. – 231 с.
13. Ларичев В.Е. Колесо времени. Солнце, луна и древние люди. – Новосибирск, 1986.
14. Мамедобйли Г.Д. Синхронические таблицы дня перевода дат. – Баку, 1972.
15. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Новая хронология и концепция древней истории Руси, Англии и Рима. Факты. Статистика / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1996. – Т. 1. – 436 с.; Т. 2. – 304 с.
16. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Новая хронология Руси. – М. : Факториал, 1997. – 256 с.
17. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Империя: Русь, Турция, Китай, Европа, Египет. Новая математическая хронология древности. – М. : Фактория, 1996. – 752 с.
18. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Реконструкция всеобщей истории. Новая хронология. – М. : Деловой экспресс, 1999. – 736 с.
19. Одинцов Д.С. Календари и люди: Календарная энциклопедия. – Ялта, 2001. – 307 с.
20. Опарин А.А. Древний мир и Библейская хронология. – Харьков : Факт, 1998. – 176 с.
21. Полная хронология XX века /Филип Уоллер (редактор), Уильямс Нэвил (автор-составитель), М.Ю. Ростовцев (пер. с английского), Джон Роуэтт. – М. : Вече АСТ, 1999. – 816 с.
22. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология: Учебн. пособие. – М., 1981.
23. Романова А.А. Древнерусские календарно-хронологические источники XV–XVII вв. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2002. – 430 с.
24. Савельева И.М, Полетаев А.В. История и время. В поисках утраченного. – М., 1997.

25. Сафронов В.А., Николаев Н.А. История Древнего Востока в Ветхом Завете. – М. : Русская панорама, 2003. – 423 с. – Серия «Хронология древнего и средневекового мира».
26. Селешников С.И. История календаря и хронология: Учебн. пособие. – М., 1977.
27. Скуратівський В.Т. Місяцелік. Український народний календар. – К., 1992.
28. Сюзюмов М.Я. Хронология всеобщая: Пособие к практическим занятиям для студентов. – Свердловск, 1971.
29. Фоменко А.Т. Методы математического анализа исторических текстов. Приложение к хронологии: Распознавание и датировка зависимых текстов, статистическая древняя хронология, статистика древних астрономических сообщений. – М.: Наука, 1996. – 476 с.
30. Фоменко А.Т. Новая хронология Греции. Античность и Средневековье / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1996. – Т.1. – 478 с.; Т.2. – 476 с.
31. Хронология российской истории: Энциклопедический справочник. Пер. с фр. / Франсис Конт (составитель), Кошуль Мишель, Гусеф Катрин и др. – М. : Международные отношения, 1994. – 304 с.
32. Цыбульский В.В. Лунно-солнечный календарь стран Восточной Азии. – М., 1987.
33. Цыбульский В.В. Современные календари стран Ближнего и Среднего Востока. – М., 1964.

Семінарське заняття №5

Історична метрологія (2 год.)

Питання для обговорення

1. Виникнення та розвиток практичної метрології. Первісні натуральні виміри.
2. Система мір періоду Київської Русі та її особливості.
3. Польсько-литовська метрологія XIV–XVII ст.
4. Система вимірів Лівобережної України XVII–XIX ст.
5. Створення міжнародної метричної системи та її запровадження в країнах світу.
6. Українські народні міри.

Практичні завдання

1. З'ясувати особливості та чинники формування метрологічної системи в Україні.
2. З'ясувати зв'язок мір ваги часів Київської Русі з грошовими одиницями: київською, новгородською, чернігівською гривнями.

Література

1. Герасименко Н.О. Міри земельних площ Лівобережної України (друга половина XVII–XVIII ст.). – К., 1996.
2. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология: Учебн. пособие. – М., 1975.
3. Каменцева Е.И. Историческая метрология. – М. 1978.
4. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины: Учебн. пособие. – М., 1984.
5. Лентьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Ключи к тайнам Клио. Палеография, метрология, хронология, геральдика, нумизматика, ономастика, генеалогия. – М. : Просвещение, 1994. – 286 с.
6. Молчанова Л.А. Народная метрология (к истории мер длины). – Минск, 1973.
7. Семар Г.М. Семь раз отмерь: среди монет, мер и весов. – М., 1992.
8. Сидоренко О.Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. – К., 1975.
9. Черепнин Л.В. Русская метрология. – М., 1944.
10. Шабалин С.А. Прикладная метрология в вопросах и ответах. – М., 1990.
11. Шабалин С.А. Измерения для всех. – М., 1992.
12. Широков К.П., Богуславский М.Г. Международная система единиц. – М., 1984.
13. Шостьин Н.А. Очерки истории русской метрологии XI – начала XX вв. – М., 1990.
14. Чертов А. Г. Международная система единиц измерения. – М., 1967.

Семінарське заняття №6

Сфрагістика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Предмет і завдання сфрагістики. Джерела сфрагістики.
2. Сфрагістичний аналіз. Основні прийоми й методи вивчення печаток.
3. Печатка як історичне джерело.
4. Класифікація печаток.
5. Історія використання печаток. Княжі, козацькі, церковні та особові печатки.

Практичні завдання

1. Подайте науковий опис запропонованої викладачем печатки.
2. З'ясуйте зміст основних понять сфрагістики: матриця, відбиток, кустодія, сфрагістичний аналіз, підвісні печатки, прикладні печатки, тамга, знамено, клеймо, легенда.

3. Скласти перелік основних методів сфрагістики з поясненням їх змісту. Оформіть це у вигляді таблиці «Основні методи сфрагістики».
4. З'ясуйте особливості застосування підвісних і прикладних печаток.

Література

1. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К., 1963. – С. 165 – 184.
2. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М. : Владос, 2003. – С. 176 – 212.
3. Каменцева Е., Устюгов Н. Русская сфрагистика и геральдика. – М., 1974.
4. Драчук В. Рассказывает геральдика. – М., 1977. – С.31, 48 – 51, 57 – 60, 65 – 66, 88–90.
5. Янин В. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – М., 1970. – Т. 1 – 2.
6. Янин В. Очерки комплексного источниковедения. – М, 1977.

Семінарське заняття №7

Геральдика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Основні поняття геральдики: символ, емблема, герб.
2. Походження геральдичних знаків, гербів.
3. Види гербів.
4. Складові частини герба.
5. Правила опису та укладення гербів.
6. Державний герб України: походження, еволюція, утвердження.
7. Сучасні герби країн світу.

Практичні завдання

1. Скласти власний родовий герб.
2. З'ясувати значення сучасних символів установ, підприємств, організацій.
3. Визначити й уміти пояснити зміст понять: геральдика, герольд, символ, емблема, герб, герб спогадів, гербиретендій, блазонування герба, гербовий щит, серце герба, геральдична фігура, негеральдична фігура, шолом, надшоломник, намет, корона, клейнод, девіз, щитотримач, мантія.
4. Вказати на походження геральдичних знаків і гербів.
5. З'ясувати і вміти пояснити відмінності між гербами державними й територіальними (земельними), між гербами патронату й родовими.
6. Окреслити основні правила опису герба. Описати герб, запропонований викладачем.

7. Виявити й уміти пояснити ідейний зміст державної символіки Радянської України.
8. Пояснити ідейний зміст національних символів України.

Література

1. Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 1997. – С. 18–141.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К., 1963. – С151–156.
3. Введение в специальные исторические дисциплины. – М. : МГУ, 1990. – С.40–80.
4. Геральдика // Радянська енциклопедія історії України. – К. : УРЕ, 1961. –Т.1. – С. 412.
5. Гербы и флаги стран мира. – М., 1957.
6. Драчук В. Рассказывает геральдика. – М., 1977.
7. Драчук В.С. Таємниці геральдики. – М., 1974.
8. Каменцева Е., Устюгов Н. Русская сфрагистика и геральдика. – М., 1974.
9. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М.: Владос, 2000. – С.41–52.
10. Леонтьева Г.А., Шорин П. А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М. : Владос, 2003. – С. 213–246.
11. Голомозда К., Павловський О. Українська національна символіка: Походження, традиції, доля. – К., 1989. – 33с.
12. Сергійчук В. Національна символіка України. – К., 1992.
13. Шаповалов Г. Походження українського тризуба. – Запоріжжя, 1992. –19 с.
14. Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Пам'ятки України. – 1989. – №3. – С. 44–47.

Семінарське заняття № 8

Нумізматика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Предмет вивчення нумізматики. Нумізматична термінологія.
2. Гроші в Стародавньому Світі. Гроші Давньої Греції та Риму. Гроші країн Європи часів Середньовіччя.
3. Нумізматика України. Гроші давньогрецьких міст Ольвії, Херсонесу, Тіри та ін. Монети великих князів Київських Володимира, Святополка, Ярослава Мудрого.
4. Грошовий обіг України XIV – XVII ст.
5. Грошовий обіг України XVIII – XX ст.

6. Сучасні українські металеві гроші.
7. Монети країн світу. Нумізматичні колекції провідних музеїв світу.

Практичні завдання

1. З'ясувати й уміти пояснити зміст нумізматичних термінів: аверс, реверс, гурт, монетне поле, форма, іконографія, легенда, номінал, проба, лігатура, лігатурна вага, монетна стопа, монетна регалія, емітент, монетне право, псування монети, обріз.
2. На прикладі запропонованої викладачем монети провести нумізматичний аналіз, скласти й оформити паспорт монети.

Література

1. Анохин В.А. Монетное дело Боспора. – К., 1986.
2. Анохин В.А. Монетное дело Херсонеса. – К., 1977.
3. Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. – К., 1989.
4. Бектинеев Ш.И. Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII–XV вв. – Минск, 1994.
5. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. – К., 1959.
6. Голиш Г.М. Основи нумізматики: Навч. посібник. – Черкаси, 2002. – 254 с.
7. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1980.
8. Зварич Володимир, Шуст Роман. Нумізматика: Довідник. – Тернопіль, 1998. – 464 с.
9. Заболотских Б. Серебро Ярославля. – М., 1990.
10. Казаматова А.Н. Введение в античную нумизматику. – М., 1969.
11. Карышковский П.О. Монеты Ольвии. – К., 1988.
12. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971.
13. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби грошей на Україні XIV–XVIII ст. – К., 1981.
14. Лентьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Ключи к тайнам Клио. Палеография, метрология, хронология, геральдика, нумизматика, ономастика, генеалогия. – М. : Просвещение, 1994. – 286 с.
15. Максимов М.М. Очерк о серебре. – М., 1981.
16. Мельникова А.С. Русские монетные клады рубежа XVI–XVII вв. – К. : Юнона-монета, 2003. – 196 с.
17. Монеты, медали, жетоны: Сб. ст. / А.С. Мельникова, В.М. Потин. – М. : Археологический центр, 1996. – 309 с.

18. Монеты стран мира: Каталог монет XX века / Сост. Бадаев А.С. – Чернигов, 1991.
19. Нумізматичний словник / Автор-укладач В.В. Зварич. – Львів, 1972; 1975.
20. Северин Г.М. Серебрянные монеты Российской империи: собрание всех известных типов и разновидностей: Пер. с англ. – М. : Профиздат, 2001. – Кн. 1. – 1682–1801. – 159 с.; Кн. 2. – 1801–1917. – М., 2001. – 143 с.
21. Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини (античний та середньовічний час). – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 248 с.
22. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України: Історико-нумізматичне дослідження. – К., 1970.
23. Тилижинский Д.Г. Каталог монет СССР с 1921 по 1991 гг. (из обращения и в наборах Госбанка СССР). – Славянск : Печатный двор, 2002. – 291 с.
24. Тхоржевский Р.Й. Нариси історії грошей в Україні: Навч. посібник. – Тернопіль, 1999.
25. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты-свидетели прошлого: Популярная нумизматика. – М., 1985.
26. Фенглер Х. Словарь нумизмата. – М., 1982.
27. Флеров В.С. Основы нумизматики. – Ярославль, 1982.
28. Фролова Н.А. Римские монеты в собрании государственного исторического музея / Н.А. Фролова, М.Г. Абрамзон, Г.А. Кошеленко (отв. ред.). – М., 2001. – Ч. 1. – Республика. – 183 с.; Ч. 2. – Ранняя империя от Августа до Коммода. – 383 с.

Семінарське заняття №9

Боністика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Предмет і завдання боністики. Методика дослідження та використання боністичних джерел.
2. Паперові гроші на терені України у XVIII –початку XX ст.
3. Національні грошові знаки України XX–XXI ст.
4. Паперові гроші сучасних країн світу.
5. Цінні папери: класифікація, види, взаємозв'язки.

Практичні завдання

1. З'ясувати й вміти пояснити зміст і значення основних понять і термінів боністики.
2. Здійснить і подайте в письмовій формі боністичний аналіз запропонованих викладачем паперових грошових знаків. Оформіть його як письмовий звіт.

Література

1. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – Medieval Russian pendant seals of X–XV c. / [Моск. гос. ун–т им. М.В. Ломоносова, Ист. фак., Рос. акад. наук, Ин-т археологии]. – М. : Интрада, 1998.
2. Гавриленко В.О. Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії. – К., 1977.
3. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская сфрагистика и геральдика: Учебн. пособие. – М., 1984.
4. Кобрин В.Б. и др. Вспомогательные исторические дисциплины: Учебн. пособие. – М., 1984.
5. Лихачев Н.П. Из лекций по сфрагистике. – СПб., 1899.
6. Лихачев Н.П. Древнейшая сфрагистика. Из лекций по дипломатике. – СПб., 1906.
7. Лихачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Л., 1928–1930.
8. Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986.
9. Русские печати / Н.А.Соболева; АН СССР, Ин-т истории СССР. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
10. Слабченко М. Материалы по малорусской сфрагистике. – Одесса, 1912.
11. Соболева Н.А. Русские печати. – М., 1993.
12. Українська сфрагістика: Анотований бібліографічний покажчик / Укл. В.О. Гавриленко. – К., 1991.
13. Черепнин Л.В. Русские феодальные архивы XIV–XV вв. – М.–Л., 1948. – Ч. 1.
14. Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв.: В 2–х тт. – М., 1970.
15. Янин В.Л. Новгородские посадники. – М., 1962.

Семінарське заняття №10

Фалеристика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Історія нагородної системи країн світу.
2. Формування української системи нагород.
3. Сучасні українські нагороди.
4. Сучасні нагороди країн світу.

Практичні завдання

1. Опрацювати й засвоїти зміст основних понять фалеристики: фалера, орден,

нагородний знак, орденська стрічка, державна нагорода, нагородна система.
2. З'ясувати й уміти пояснити особливості державної нагородної системи суверенної України.

Література

1. Балязин В.Н., Дуров В.А., Казакевич А.Н. Самые знаменитые награды России. – М., 2001. – 416 с.
2. Боевые награды Германии 1933–1945 гг. (каталог-определитель) / Сост., пер. Пятова Г.В. – М., 2002.
3. Боевые награды союзников Германии во II мировой войне. – М., 2003. – 208 с.
4. Бурков В.Г. Фалеристика: Учебн. пособие. – Л., 1985.
5. Бурков В.Д. Историография отечественных фалеронимов и фалеристики: Учебн. пособие. – Л., 1990.
6. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике: Из истории наградных систем. – М., 1990.
7. Два века русской медали. Медальерное искусство в России 1700 – 1917 гг. – М., 2000. – 272 с.
8. Доценко В.Д., Бойнович А.Д., Купрюхин В.А. Знаки и жетоны Российского Императорского флота 1696 – 1917. – М., 2003. – 240 с.
9. Доценко В.Д., Бойнович А.Д., Купрюхин В.А. Знаки и жетоны Российского флота 1917 – 1945. – М., 2003. – 144 с.
10. Дуров В.А. Русские награды XVIII – начала XX в. – М.: Просвещение, 1997.
11. Дуров В.А. Русские и советские боевые награды. Государственный исторический музей. – М.: Внешторгиздат, 1990.
12. Дуров В.А. Ордена Российской империи. – М., 2002.
13. Доманк А.С. Знаки воинской доблести. – М., 1983.
14. Кавалеры ордена Славы трех степеней. – М.: Воениздат, 2000. – 704 с.
15. Колесников Г.А., Рожков А.М. Ордена и медали СССР. – М., 1983.
16. Круглов Г.Е. Что такое фалеристика. – Минск, 1983.
17. Кузнецов А.А. Наградная медаль. – М., 1992.
18. Кузнецов А., Чепурнов Н. Наградная медаль. – М. : Патриот, 1995.
19. Кузнецов А. Энциклопедия русских наград. – М., 2003. – 536 с.
20. Левин С.С. Ордена Российской империи 1698–1917 гг. (на русс. и англ. яз.). – М., 2003.
21. Лесли Макдоннелл. Знаки различия и боевые награды Второй мировой. Иллюстрированная энциклопедия. – М., 2003. – 224 с.

22. Липатов П.Б. Униформа Красной Армии: Форма одежды, знаки различия, обмундирование, награды и знаки советских воинов, снаряжение сухопутных войск Красной Армии и войск НКВД: 1936 – 1945 гг. – М., 2001. – 64 с.
23. Лубченков Ю. Георгиевские кавалеры. – М., 2000. – 48 с.
24. Мельник Г., Можейко И. Должностные знаки Российской империи. – М.: Хронос, 1993.
25. Мурашев Г.А. Титулы. Чины. Награды. – М.: Полигон, 2000. – 352 с.
26. Нагороди України: У 3-х тт. / Д. Табачник, М. Дмитрієнко та ін. – К., 1996.
27. Награды Германии 1933 – 1945. Каталог-справочник. Часть 1. Боевые награды. – М., 2001. – 80 с.
28. Наградные и памятные знаки России / Под ред. В.В. Санько (на русс., англ. и нем. яз.). – М., 2003. – 672 с.
29. Нагрудные полковые знаки России. – М.: АСТ Харвест, 2002. – 672 с.
30. Непеин И.Г. Русские ордена в биографиях кавалеров. – М., 2001. – 326 с.
31. Ордена и медали войск СС. С комментариями Теодора Гладкова. – М., 2003. – 144 с.
32. Орден Богдана Хмельницького // Військо України. – 1995. – № 3–4.
33. Орден Ярослава Мудрого // Урядовий кур'єр. – 1995. – 29 серпня.
34. Рихтер В.Г. Собрания трудов по русской военной медалистике и истории. – Париж, 1972.
35. Розанов О.Н. Япония: История в наградах. – М. : РОССПЭН, 2001. – 128 с.
36. Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – М., 1987. – 336 с.
37. Семотюк Я. Українські військові відзнаки. – Торонто, 1991.
38. Скрицкий Н.В. Георгиевские кавалеры под Андреевским флагом. Русские адмиралы – кавалеры ордена Святого Георгия I и II степеней. – М., 2002. – 528 с.
39. Смирнов Ф. Награды в Рабоч-Крестьянской Красной Армии. – М.: Воениздат, 1925.
40. Спасский И.Г. Иностранные и русские ордена до 1917 года. – Л., 1963.
41. Сто великих наград. – М. : Вече, 2002. – 432 с.
42. Тарас Д. Боевые награды СССР и Германии II мировой войны. – М., 2002. – 144 с.
43. Трескин А.В., Штейнбах В.Л. История олимпийских игр: Медали, значки, плакаты. – М., 2001. – 96 с.
44. Шепелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена. – Л. : Наука, 1991. – 223 с.
45. Шевелева Е.Н. Ордена Александра I. – СПб., 1993.
46. Шевелева Е.Н. Нагрудные знаки русской армии. – М., 1993. – 176 с.

47. Шишков С.С., Музалевский М.В. Ордена и медали СССР 1918 – 1991: В 2–х тт. – М.: Ворон, 1996. – 748 с.
48. Чепурнов Н.И. Наградные медали Государства Российского (с приложением перечня орденских лент). – М., 2000. – 768 с.
49. Я познаю мир: Награды. – М.: Олимп, 1999. – 480 с.

Семінарське заняття №11

Вексилологія (2 год.)

Питання для обговорення

1. Предмет і завдання вексилології. Джерела вексилології та основні методи й способи їх дослідження.
2. Історія використання знамен і стягів.
3. Козацькі хоругви та прапори.
4. Історія становлення та утвердження Державного прапора України.
5. Сучасні прапори країн світу.

Практичні завдання

1. Опрацювати і засвоїти зміст основних понять вексилології: знамено, стяг, прапор, баннієр, штандарт, Державний Прапор України.
2. З'ясувати й уміти пояснити значення й зміст Державного Прапора України.

Література

1. Гречило А. Вексилологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – Київ : Либідь, 2008. – С. 114–122.
2. Савчук Ю.К. Вексилологія Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2003. –Т. 1: А–В. –688 с.: іл
3. Стародубцев Н. Н. Вексиллология: флаги, знамена, вымпелы. – Донецк : б.и., 2006. – 74 с.

Семінарське заняття №12

Історична ономастика (2 год.)

Питання для обговорення

1. Предмет і завдання ономастики. Становлення ономастики як спеціальної історичної дисципліни.
2. Джерела ономастики та методи їх дослідження.
3. Історична топоніміка.
4. Етніоніміка.
5. Історична антропоніміка/

Практичні завдання

1. З'ясувати походження власного прізвища та імені.
2. Ознайомитися з історією назви свого населеного пункту, районного та обласного центрів.

Література

1. Андрій Зубко. Українська ономастика: здобутки та проблеми
2. Авакумов О.В., Бучко Г.Е., Бучко Д.Г. та ін. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери (Монографія) / Ін-т Укр. мови. Акад. наук України. – К.: Наук. думка, 1992 – 283 с.
3. Историческая ономастика. – М., 1977.
4. Белецкий А. Лексикология и теория языкознания. Ономастика: Учеб. пособие. – К., 1972.
5. Карпенко Ю. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство. – 1974. – № 4.
6. Компан О. Ономастика як допоміжна історична дисципліна // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2.
7. Ташицкий В. Место ономастики среди других гуманитарных наук // Вопросы языкознания. – 1961. – № 2.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ зп/п	Назва теми	Кількість годин
1	Основи джерелознавства	1
2	Палеографія. Кирилівське письмо та його розвиток	1
3	Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга	2
4	Дипломатика	1
5	Археографія	1
5	Історична хронологія	2
6	Типи календарних систем	2
7	Історична метрологія	2
8	Сфрагістика	1
9	Геральдика	1
10	НумізMATИКА	1
11	Боністика. Грошовий обіг на території України	1
12	Фалеристика.	1
13	Вексилологія	1
	Разом	18

1. Написати реферат на тему публікації з проблем навчального курсу (виключити з реферування навчальні посібники), проаналізувати зміст наукової публікації (монографії, статті) з обов'язковим представленням авторської концепції.

2. Датування історичної події (за власним вибором) за допомогою кола сонця та вруцелета.

3. Скласти термінологічний нумізматичний словник.

4. Скласти родовід роду.

4. Виконати всі практичні завдання, подані до кожного семінарського заняття.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1. Джерелознавство. Палеографія.

1. Місце джерелознавства в системі спеціальних історичних дисциплін.
2. Назвати й охарактеризувати основні види джерел.
3. Яка мета внутрішньої критики писемних джерел?
4. Що собою являє зовнішня критика джерел?
5. Які види підробок Вам відомі?
6. Що вивчає палеографія?
7. Які види письма Вам відомі?
8. Які основні ознаки уставу, півуставу, скоропису?
9. Назвіть основні риси українського письма.
10. Прослідкуйте еволюцію матеріалів письма.
11. Дайте характеристику філіграням.
12. Назвіть та охарактеризуйте знаряддя письма.
13. Поясніть терміни «в'язь», «лігатура», «тайнопис».
14. Вкажіть, які види прикрас використовувалися в рукописах.
15. Назвіть види рукописів.
16. Охарактеризуйте українське діловодство XVII – XVIII ст.
17. Дайте визначення терміну «неографія».

Змістовний модуль 2. Історична хронологія. Історична метрологія.

1. Що вивчає хронологія?
2. Розкрийте поняття історичного та астрономічного часу.
3. Назвіть основні одиниці вимірювання часу.
4. Дайте визначення поняттю «ера».
5. Поясніть походження поняття «календар».
6. Поясніть поняття «березневий рік», «вересневий рік», «ультраберезневий рік».
7. Назвіть методи переведення дат.
8. Які основні одиниці українського народного календаря?
9. Особливості одиниць вимірювання часу на українських землях у давнину.
10. Визначити предмет вивчення історичної метрології.
11. Назвіть основні одиниці вимірювання в Київській Русі.
12. Охарактеризуйте зміни в одиницях вимірювання в XIV – XVI ст.
13. Вкажіть причину появи метричної системи мір і ваги.
14. Назвіть основні одиниці міжнародної системи мір.

15. Назвіть народні одиниці мір і ваги, якими користувались наші предки в давнину.

Змістовний модуль 3. Сфрагістика. Геральдика. Нумізматика та боністика. Фалеристика. Вексиллогія.

1. Назвати предмет та об'єкт сфрагістики.
2. З'ясувати роль певних знаків у давнину.
3. Назвати види печаток.
4. Що таке матриці, відбитки?
5. Назвіть складові частини печаток.
6. Висвітлити історію печатки Російської держави.
7. Відтворити історію печаток СРСР.
8. Розкрийте методіку сфрагістичного аналізу.
9. Простежити зв'язки сфрагістики з іншими спеціальними дисциплінами.
10. Історія становлення геральдики як наукової дисципліни.
11. Висвітлити роль герольдів у становленні геральдики.
12. Назвіть основні поняття геральдики.
13. Перерахуйте основні геральдичні фігури.
14. Перерахуйте негеральдичні фігури.
15. Дайте визначення поняттю «блазонування герба».
16. Відтворіть історію державного герба України.
17. Назвати предмет й об'єкт нумізматики.
18. Становлення боністики як спеціальної історичної дисципліни.
19. Назвіть і поясніть основні поняття нумізматики й боністики.
20. Висвітлити процес формування монетних систем у давнину.
21. Охарактеризуйте монетну систему Північного Причорномор'я.
22. Охарактеризуйте монетні системи Київської Русі.
23. Охарактеризуйте грошову систему України періоду національно-визвольних змагань.
24. Охарактеризуйте грошову систему незалежної України.
25. Визначити предмет й об'єкт фалеристики.
26. Висвітлити історію появи й використання нагород.
27. Охарактеризувати нагородну систему України.
28. Предмет і завдання вексиллогії.
29. Відтворити процес становлення вексиллогії.
30. Назвати різновиди прапорів.
31. Місце вексиллогії в системі історичних досліджень.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) – є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального чи навчально-дослідницького характеру, яке виконується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу й завершується разом зі складанням підсумкового іспиту.

Мета ІНДЗ – на основі знань, отриманих на лекційних і семінарських заняттях, самостійно систематизувати, поглибити, узагальнити й закріпити знання з тим, щоб набувати практичних навичок із навчального курсу та розвивати навички самостійної роботи.

Зміст ІНДЗ – завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Форми:

1. Підготовка реферату (письмового повідомлення на одну з запропонованих тем).
2. Складання словника базових понять.
3. Складання плану усної розповіді частини програмового матеріалу.
4. Анотація прочитаної додаткової літератури.
5. Підготовка наукової статті

Теми рефератів:

1. Етапи розвитку української палеографії.
2. Історія знарядь письма.
3. Філіграні на папері вітчизняного виробництва.
4. Українські стародруки.
5. Розвиток українського діловодства XVI – XVIII ст.
6. Внесок українських учених у розвиток хронології як наукової дисципліни.
7. Хронологія Стародавнього Світу.
8. Вруцелето. Датування за допомогою Кола Сонця й Вруцелета.
9. Особливості циклічного календаря народів Південно-Східної Азії.
10. Датування за формулами. Визначення днів тижня.
11. Особливості та чинники формування метрологічної системи України.
12. Регіональні особливості сучасного застосування народних (неофіційних) назв мір довжини, поверхні, об'єму рідких і сипучих тіл в Україні.
13. Вплив метрологічних систем Російської та Австро-Угорської імперії на одиниці вимірювання й оподаткування на українських землях.

14. Рицарські герби.
15. Інститути герольдів у середні віки.
16. Монети та грошовий обіг у Галицькій Русі.
17. Античні монетні системи на території України.
18. Українські нагороди періоду національно-визвольних змагань.
19. Становлення нагородної системи в суверенній українській державі.
20. Скласти порівняльний аналіз гербів УНР, ЗУНР, Карпатської України й сучасної української держави.
21. Охарактеризувати особливості та ідейний зміст герба Вашого міста, обласного чи районного центру (у різні періоди історії населеного пункту).
22. Провести й подати у письмовій формі боністичний аналіз запропонованих паперових знаків. Оформити його як письмовий звіт.
23. Билини як історичне джерело.
24. Методика внутрішньої критики мемуарів (на матеріалах «Записок імператриці Катерини II»).
25. Епіграфічні пам'ятки доби Київської Русі як історичне джерело.
26. Фалеристичний матеріал як історичне джерело.
27. Історія введення григоріанського календаря в Україні й СРСР.
28. Українські назви місяців (український народний календар).
29. Твір Кирика Новгородця «Наставление как человеку познать счисление лет» XII ст.
30. Історія найдавніших обсерваторій.
31. Календар Майя.
32. Історія та правила колекціонування монет.
33. Монетна справа в античних містах Північного Причорномор'я.
34. Монети Київської Русі.
35. Історія найдавнішої графіки східних слов'ян.
36. Берестяні грамоти.
37. Мініатюра та орнамент рукописної книги Східної Європи.
38. Філіграні.
39. Правила написання листів у XVIII – на поч. XX ст.
40. Методи фотографічного виявлення згаслих текстів.
41. Техніка виробництва паперу та чорнил.
42. Історія в псевдонімах.
43. Імена та прізвища українців.
44. Назви «Русь», «Україна», «українець».
45. Українська національна символіка.
46. Українські печатки козацької доби.

47. Символи науки та освіти в їх історичному розвитку.
48. Герби університетів світу.
49. Монети в побуті, традиціях, обрядах.
50. Паперові гроші в Східній Європі.
51. Рукописна книга Київської Русі.
52. С.Н. Валк як археограф.
53. Діяльність Київської археографічної комісії.
54. Підробки історичних документів та рукописів у XVIII – на поч. XX ст.
55. Топоніміка України у творчості Т.Г. Шевченка.
56. Символи та емблеми навчальних закладів і наукових установ.
57. Система спеціальних історичних дисциплін.
58. Роль спеціальних дисциплін у розвитку історичної науки.
59. Діловодна документація як історичне джерело.
60. Мемуари як історичне джерело, основні принципи та методи їх вивчення.
61. Законодавчі акти як історичне джерело.
62. Методи наукової критики письмових джерел.
63. Предмет і завдання історичної хронології.
64. Принципи переводу дат із мусульманського на григоріанський календар.
65. Французький республіканський календар.
66. Характерні риси грошового обігу в давньогрецьких містах Північного Причорномор'я.
67. Грошовий обіг на східнослов'янських землях у I тис. н.е.
68. Технологій карбування монет у Середньовіччі.
69. Паперові гроші: історія виникнення та функції.
70. Грошовий обіг у Київської Русі.
71. Історія розвитку нумізматики.
72. Зародження писемності в східних слов'ян.
73. Історія графіки в Східній Європі.
74. Скоропис як вид графіки в Східній Європі.
75. Предмет і завдання філігранології.
76. Топоніміка та її принципи.
77. Предмет і завдання антропоніміки.
78. Походження та значення особових імен. Історичні тенденції розвитку антропонімів.
79. Основні етапи розвитку української антропонімії.
80. Предмет і завдання етноніміки. Методи роботи з етнонімами.
81. Предмет і завдання археографії.
82. Охарактеризуйте герб як історичне джерело.

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО, МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЮ

Змістовий модуль 1. Джерелознавство. Палеографія.

1. Матеріалами для письма на Русі були:

- а) пергамент, береста, камінь, дерево;
- б) береста, глиняні таблички, папірус, папір.

2. Пергамент виробляли зі шкіри таких тварин:

- а) вовка, лиса;
- б) вівці, верблюда, кози;
- в) теляти, вівці, кози.

3. У Київській Русі для письма використовували кору:

- а) дуба;
- б) осики;
- в) берези.

4. Причиною використання берести було ...

- а) пергамент коштував дорого, і це обмежувало його використання;
- б) на Русі пергамент не був ще відомий;
- в) зручність у використанні.

5. Найбільше берестяних грамот знайдено в ...

- а) Києві, Галичині, Подолі, Волині, Чернівцях;
- б) Новгороді, Смоленську, Звенигороді, Пскові.

6. Поява паперу в Київській Русі ...

- а) I половина XIV ст.
- б) II половина XII ст.
- в) II половина XIV ст.

7. Найдавнішим, відомим науці, актом написаним на папері є:

- а) Дарча грамота нижньогорського князя Василя Давидовича Спаському монастирі в Ярославі;
- б) «Поучення Ісаака»;
- в) Договірна грамота московського князя Семена Гордого з братами.

8. Найдавнішими рукописними книгами на папері є:

- а) адміністративна книга з колоній у Кафі;
- б) судово-адміністративні львівські книги;
- в) книги вірменських колоній у Криму;
- г) «Поучення Ісаака».

9. Наука, яка займається вивченням водяних знаків :

- а) боністика;
- б) геральдика;

- в) сфрагістика;
- г) філігранологія.

10. Перший фіксований водяний знак був зображений у вигляді:

- а) куба;
- б) кола;
- в) хреста;
- г) хреста в колі.

11. Водяні знаки дають можливість з великою точністю визначити:

- а) характер почерку;
- б) походження паперу;
- в) автора;
- г) час написання тексту.

12. З другої половини XVII ст. використовують сурик – фарба:

- а) жовтого кольору;
- б) оранжево-червоного кольору;
- в) чорного кольору;
- г) жовто-бурого кольору.

13. На пергаменті й папері писали:

- а) стилем;
- б) гусячим пером;
- в) олівцем.

14. Стародавні рукописи XI–XII ст. мали різноманітні художні прикраси, що мають загальну назву:

- а) мініатюра;
- б) орнамент;
- в) ініціали.

15. Зображенням фантастичних істот у рукописах – це:

- а) заставка;
- б) мініатюра;
- в) тератологічний орнамент;
- г) плетений орнамент.

16. Орнамент, що виник у XVI ст. й особливо поширився в XVII ст., у якому панує зображення трав, листя, квітів, виконаних чорною фарбою на білому фоні є:

- а) плетений;
- б) тератологічний;
- в) ново-візантійський;
- г) стародрукований;
- г) поморський.

17. Який орнамент відзначається пишністю розфарбування з використанням кіновару, чорної, золотої, білої фарб?

- а) ново-візантійський;
- б) стародрукований;
- в) орнамент бароко.

18. У XVIII ст. рукописи почали прикрашатися:

- а) тератологічним орнаментом;
- б) лубком;
- в) джгутковим орнаментом.

19. Лубок це –...

- а) орнамент із переплетення ременів і зміїних хвостів;
- б) народні малюнки, що вирізалися для друкування на дерев'яних, металевих дошках;
- в) орнамент із поєднання ряду кіл, кліток, овалів.

20. Малюнок мініатюри виразно передавав лише деталі ...

- а) у зображенні тварин;
- б) рослин;
- в) поєднував у зображенні людей і природи;
- г) побутові сцени;

21. Мета зовнішньої критики джерела:

- а) встановити правомірність використання джерела в науковому дослідженні;
- б) просто зробити аналіз.

22. Епіграфіка – це ....

- а) написи на камені;
- б) написи на папері;
- в) написи на печатках;
- г) написи на щитах.

23. Предметом вивчення джерелознавства є ...

- а) історичні джерела;
- б) лише документи;
- в) лише матеріальні пам'ятки.

24. Писемні пам'ятки поділяються на:

- а) актові матеріали;
- б) оповідні;
- в) літописні;
- г) хронографи.

25. Аналіз джерела передбачає ....

- а) зовнішню критику;
- б) внутрішню критику;

в) лише короткий висновок.

26. Які є форми підробок?

- а) матеріальна;
- б) інтелектуальна;
- в) хронографічна;
- г) оповідна.

27. Палеографія – це наука, яка досліджує ...

- а) написи лише на камені;
- б) писемні пам'ятки,
- в) друковані пам'ятки.

28. Філігранологія це наука, яка вивчає ...

- а) водяні знаки;
- б) написи на камені;
- в) написи на щиті;
- г) написи на печатках.

Змістовий модуль 2. Історична хронологія. Історична метрологія.

1. Сонячна доба це ....

- а) повне обертання Землі навколо своєї осі;
- б) період повного обертання Місяця навколо Землі;
- в) період повного обертання Землі навколо Місяця.

2. Синайдичним місяцем називають:

- а) зникнення Місяця;
- б) затемнення Місяця;
- в) «сходження», період часу між двома новими місяцями.

3. Сонячний рік дорівнює:

- а) 29 добам 12 годинам 44 хв. і 3 сек.;
- б) 365 добам і 5 годинам 48 хв. і 46 сек.;
- в) 363 добам 8 годинам 47 хв. і 46 сек.

4. Календар – це .....

- а) система літочислення, побудована на астрономічному обчисленні року й місяця, розрахованих у різних співвідношеннях один до одного;
- б) система літочислення, побудована на астрономічному обчисленні року, місяця, доби, розрахованих у приблизних співвідношеннях один до одного;
- в) система літочислення, побудована на астрономічному обчисленні року, місяця, доби в точних співвідношеннях один до одного.

5. Терміном «календи» називали в Римі:

- а) перші дні тижня;

б) перші числа кожного місяця;

в) перші числа тижня.

6. «Блукаючий рік» – це ...

а) система високосного року, де початок року припадає завжди на певне число, місяць;

б) початок року припадає на різні тижні місяця;

в) початок року припадає на різні пори року.

7. У Стародавньому Єгипті користувалися:

а) сонячним календарем;

б) місячним календарем;

в) тропічним, сонячним календарем.

8. За чим єгипетські жерці спостерігали, щоб врегулювати календар?

а) за розливом Нілу;

б) за зорею Сиріус;

в) за сходом і заходом Сонця;

г) за затемненням Місяця.

9. Перша поява зорі Сиріус у промінні ранкового Сонця – це ...

а) «блукаючий рік»;

б) геліакічний схід;

10. Хто за легендою прокляв богиню Нут і поклявся, що її діти не народяться в жоден із днів року?

а) Геб;

б) Ра;

в) Тот;

г) Сет;

д) Гор.

11. Бог Тот, виоравши в богині від кожного з 360 днів року 1/72 частину її світла створив додаткових:

а) 7 днів;

б) 4 дні;

в) 5 днів;

г) 10 днів.

12. Яке свято за григоріанським календарем внесло плутанину в християнський календар?

а) Великдень;

б) Новий Рік;

в) Різдво.

13. Які питання розв'язала реформа Григорія III?

а) усунула різницю в 10 діб, що назбиралися на кінець XVI століття;

- б) усунула відставання року за юліанським календарем від місячного до мінімуму;
- в) усунула відставання року за юліанським календарем від тропічного до мінімуму;
- г) усунула різницю на 15 діб, що назбирались на кінець XVII ст.

14. Папа Григорій XIII видав буллу, у якій наказував 5 жовтня 1582 року вважати ....

- а) 14 листопада 1682 р.;
- б) 15 жовтня 1684 р.;
- в) 15 січня 1682 р.;
- г) 15 жовтня 1682 р.

15. Коли була проведена календарна реформа Юлія Цезаря?

- а) 26 р. до н.е.;
- б) 45 р. до н.е.;
- в) 46 р. до н.е.;
- г) 46 р. н.е.

16. За Юліанським календарем вирішено було:

- а) у кожному чотирьохріччі рахувати три роки по 365 діб, а один рік – 366 діб;
- б) через кожних 5 років рахувати чотири роки по 365 діб, а 1 рік – 366 діб;
- в) через кожних 3 роки рахувати 2 роки по 365 діб, а один рік – 366 діб.

17. У Київській Русі користувалися календарем:

- а) сонячним;
- б) місячним;
- в) тропічним;
- г) не користувались календарем.

18. Скільки разів наші предки робили вставку 13-го місяця, щоб виправити місячний календар?

- а) 5 разів протягом 15 років, через кожні 2–3 роки;
- б) 8 разів протягом 28 років, через кожні 4 роки;
- в) 7 разів протягом 19 років, у середньому через кожні 2 роки.

19. 13-й місяць на Русі вставляли ....

- а) весною;
- б) літом;
- в) восени;
- г) зимою.

20. Новий Рік на Русі до прийняття християнства починався з появою нового місяця .....

- а) у перші зимові дні;
- б) у перші осінні дні;

в) у перші весняні дні;

г) у перші літні дні.

21. Початок року на Русі з XIII ст. відзначався:

а) 1 липня;

б) 1 березня;

в) 1 січня;

г) 1 вересня.

22. Слово «субота» походить від ..... слова «шабат»

а) латинського;

б) грецького;

в) старогрецького;

г) турецького.

23. У якому місті було надруковано кирилицею перший часослов, який слід читати й співати в церкві в різні години доби?

а) у Варшаві 1341 р.

б) у Кракові 1491 р.

в) у Любліні 1549 р.

г) у Новгороді 1454 р.

24. У Лівонській хроніці Генріха Латвійського всі дані подаються

а) за ерою «від Різдва Христового»;

б) «від створення світу»;

в) за благовіщенським календарним стилем.

25. Що означає індікт?

а) вихідна точка для відрахування років;

б) початок року припадає на різні пори року;

в) порядковий номер року візантійської ери в 15-річному циклі

г) порядковий номер року візантійської ери в 25-річному циклі.

26. У якому документі зустрічається документ, де єдиною датою є вказівка на індікт?

а) «Календар римський новий» Герасима Смотрицького;

б) у Лівонській хроніці Генріха Латвійського;

в) «Литовська метрика»;

г) «Остромирове євангеліє».

27. Коло Сонця означає ...

а) через кожні 25 років дня тижня припадають на одні й ті ж календарні дати;

б) через кожні 15 років перший день тижня припадає на одну й ту ж календарну дату;

в) через кожні 28 років дні тижня припадають на одні й ті ж календарні дати.

28. Для проведення низки календарних обчислень було зручно позначати дні тижня ...

- а) буквами;
- б) цифрам;
- в) різними позначками.

29. «Вруцеліто» означає ...

- а) тримати в руці літо;
- б) тримати в руці рік;
- в) тримати літо.

30. Вруцелітом називали ту букву, яка в даному році припадала на:

- а) суботу;
- б) понеділок;
- в) неділю;
- г) неділю Великодня.

31. Букви розміщували ....

- а) по рядку;
- б) у зворотному порядку;
- в) мішаним способом.

32. Які народи користуються в наш час Місячним календарем?

- а) слов'яни;
- б) мусульмани;
- в) індіанці;
- г) євреї.

33. Метрологія це наука .....

- а) яка вивчає систему мір, засобів й одиниць вимірювання;
- б) яка вивчає хронологію, вимір часу, мір.

34. У Київській Русі існували такі міри довжини:

- а) метр, кілометр, лікоть, сажень;
- б) верства, метр, лікоть, п'ядь;
- в) сажень, кілометр, п'ядь;
- г) верства, сажень, лікоть, п'ядь.

35. Поприще – це ...

- а) верства;
- б) лікоть;
- в) метр;
- г) п'ядь.

36. Перестріл – це ...

- а) відстань, що її пролетить стріла, пущена з лука;
- б) лікоть;

в) поприще.

37. Берковець дорівнює:

- а) 10 пудів;
- б) 5 пудів;
- в) 6 пудів;
- г) 15 пудів.

38. Скільком пудам дорівнює вощана чверть?

- а) 10 пудів;
- б) 12 пудів;
- в) 72 пуди;
- г) 8 пудів.

39. Скільком пудам дорівнює ласт?

- а) 72 пуд;
- б) 80 пудів;
- в) 50 пудів;
- г) 8 пудів.

40. Скільком сантиметрам дорівнював «литовський лікоть»?

- а) 45,5 см;
- б) 61,6 см;
- в) 60,5 см;
- г) 80, 1 см.

41. У Карпатах паралельно зі «стопою» вживався ще один термін ...

- а) «сажень»;
- б) «крок»;
- в) «шух»;
- г) «п'ядь».

42. «П'ядь» розділялась на:

- а) «мала п'ядь»;
- б) «велика п'ядь»;
- в) «проста п'ядь»;
- г) «хрома п'ядь».

43. Скільки метрів дорівнювала «коса сажень»?

- а) 3,5 м;
- б) 2,5 м;
- в) 2 м;
- г) 1,5 м.

44. Відстань на землі ще міряли «кроком», що дорівнював:

- а) 75 см;
- б) 80 см;

в) 1,5 м;

г) 50 см.

45. Така міра як «обчиркач» використовували у своїй роботі:

а) кравці;

б) цирульники;

в) бондарі;

г) чоботарі;

д) ткалі.

45. У Карпатах міра «день орати» становила....

а) 1 морг;

б) 2 морги;

в) 10 морг;

г) 4 морги.

46. На Поліссі побутувала міра – «соха», вона дорівнювала:

а) 0,40 га;

б) 2 га;

в) 0,80 а;

г) 0,10 га.

47. «Упруги» поділялися на:

а) обідні, вечірні;

б) тільки ранкові;

в) осінні, літні, весняні;

г) ранкові, обідні, вечірні.

48. Великі площі поля на Волині вимірювали «волоками», вони поділялися на:

а) «лани»;

б) «прути»;

в) «віко»;

г) «ділець», «віко».

49. Що означає «ділець»?

а) величина с/г угідь, що забезпечували прожитковий мінімум для господаря;

б) 1/3 частина міри «день землі»;

в) «день ксити».

50. Скільком гектарам дорівнює угр?

а) 1 га;

б) 2 га;

в) 10 га;

г) 15 га.

51. Скільком літрам дорівнює «чвертка»?

- а) 8 л;
- б) 4 л;
- в) 18 л;
- г) 5 л.

51. Скільком кілограмам дорівнює «корець»?

- а) 56 кг;
- б) 96 кг;
- в) 26 кг⁴
- г) 60 кг.

52. Для якого продукту застосовувалася міра «мисль»?

- а) для муки;
- б) для гречки;
- в) для проса;
- г) для рису.

54. На Гуцульщині рідину міряли:

- а) «коновцею», «порцією», «михайликом», «кватиркою»;
- б) «горнець», «корець», «фердиль», «патралищі»;
- в) «порція», «михайлик», патралищі».

55. Сир міряли:

- а) «корець», «михайлик», «бербенець»;
- б) «гелетка», «грудка», «мисль»;
- в) «беривка», «мисль», «грудка»;
- г) «грудка», «гелетка», «бербенець», «беривка».

Змістовий модуль 3. Сфрагістика. Геральдика. Нумізмати́ка та боністика. Фалеристика. Вексилологія.

1. Сфрагістика – це...

- а) наука, яка займається вивченням печаток;
- б) наука, яка вивчає герби;
- в) наука, яка вивчає паперові гроші;
- г) допоміжна історична дисципліна, яка займається вивченням печаток, їх описом, досліджує умови й засоби їх застосування.

2. Термін походить від ... «сфрагіс».

- а) латинського;
- б) старосврейського;
- в) грецького.

3. Печатки вперше з'явилися в:

- а) Китаї;
- б) Вавилоні;

- в) Єгипті;
- г) Шумері.

4. Об'єктом вивчення сфрагістики є:

- а) булли, бони, монети, скарабеї;
- б) пломби, циліндри, філіграні, кліше;
- в) пломби, циліндри, печатки, булли, скарабеї.

5. Печатки є важливою частиною:

- а) актового джерелознавства;
- б) палеографії;
- в) епіграфіки.

6. Кому належать слова: «Така байдужість призвела до зменшення і так незначної кількості печаток будь-якого роду»?

- а) М. Битинському;
- б) П. Ляругу;
- в) М. Гейнецькому;
- г) О. Лакієру.

7. Хто поклав початок сфрагістики як самостійної наукової дисципліни?

- а) М. Новиков;
- б) І. Мобільйон;
- в) Б. Нурсійський;
- г) М. Гейнецький.

8. Хто зробив короткий аналіз найважливіших сфрагістичних пам'яток, які існували з найдавніших часів до XVIII ст.?

- а) К. Ф. Калайдович;
- б) В. П. Татіщев;
- в) Строев;
- г) Є. Болховітов.

9. Кому належить авторство книги «Русская геральдика»?

- а) О. Орешніковому;
- б) В. Модзалевському;
- в) О. Лакієру.

10. Які вчені-дослідники всебічно досліджували козацькі печатки XVI–XVIII ст.?

- а) Калайдович К.
- б) Яцкомський В.;
- в) Модзалевський О.;
- г) Лазаревський О.
- д) Гейнецький М.

11. В основі класифікації печаток лежить поділ на:

- а) металеві, воскові, матриці, відбитки;
- б) матриці, копчені, сургучеві;
- в) фарбові, металеві, восково-мастичні;
- г) матриці, відбитки.

12. У якому столітті з'явилися привісні печатки?

- а) у XVII ст.;
- б) у IX ст.;
- в) у XV ст.;
- г) у XVIII ст.

13. Металеві печатки завжди:

- а) привісні;
- б) прикладні;
- в) копчені.

14. Чи вказували в документах на колір воскових печаток?

- а) так;
- б) ні.

15. У якому столітті остаточно застосовують сургучні печатки?

- а) XIX ст.;
- б) XIV ст.;
- в) XVII ст.;
- г) XVIII ст.

16. Що означає «печатки під «кустодією»»?

- а) «печатки на чорному дьогті»;
- б) «копчені»;
- в) «прикриті пергаментом».

17. Коли на документах з'являються копчені печатки?

- а) ХУІІІ–ХІХ ст.;
- б) ХІІІ–ХІУ ст.;
- в) ХУІ–ХУІІ ст.;
- г) ІХ – Х ст.

18. У якому столітті в Росії використовують фарбу для одержання відбитку?

- а) ХУІІІ–ХІХ ст.;
- б) ХУІІ–ХУІІІ ст.;
- в) ХІХ–ХХ ст.

19. Що означає слово «булляторій»?

- а) матриця-перстень;
- б) металевий круглий диск;
- в) двобічне зображення одним тисненням – форма щипців.

20. Кому належить фраза: «Всякий князь обирав таке зображення, яке йому подобалось більше за все й було в нього під рукою»?

- а) В. Модзалевському;
- б) М. Карамзину;
- в) О. Лакієру;
- г) М. Рум'янцеву.

21. Зображення на князівських печатках носили:

- а) рослинний характер;
- б) тваринний характер;
- в) різноманітний характер.

22. Геми – це ...

- а) зображення рослин;
- б) небесних світил;
- в) людських фігур;
- г) голови звірів.

23. На гемах був відчутний вплив:

- а) Китаю;
- б) Греції;
- в) Західної Європи;
- г) Помор'я.

24. Західноєвропейський стиль мав:

- а) прості малюнки;
- б) поодинокі сцени;
- в) лише релігійний мотив;
- г) цілі сцени зображень.

25. Грецький стиль ...

- а) багатий на орнамент;
- б) мав багато міфічних сцен;
- в) цілі сцени зображень мав;
- г) менш вигадливий.

26. Анонімний тип печаток – це ...

- а) печатки, на яких було певне зображення, був підпис, що вказував на титул;
- б) лише титул та ім'я власника печатки;
- в) підпис та ім'я святого, яке носив князь;
- г) певне зображення, без підпису, зображення святого з тим ім'ям, яке носив князь.

27. Християнське ім'я князя Володимира було:

- а) Іван;
- б) Василь;

- в) Георгій;
- г) Федір.

28. Ярослав Мудрий мав християнське ім'я ...

- а) Василь;
- б) Федір;
- в) Георгій
- г) Симеон.

29. Син Володимира Мономаха мав християнське ім'я ...

- а) Федір;
- б) Василь;
- в) Володимир;
- г) Георгій.

30. З якого століття зникає анонімність печаток?

- а) ХУІ ст.;
- б) ХІУ ст.;
- в) ХІІ ст.;
- г) ХУІІ ст.

31. Велика воротна печатка має ще назву ...

- а) Печатка цехів;
- б) Кормча;
- в) Орлівська.

32. На чому робили відбиток Великої воротної печатки:

- а) міді;
- б) сріблі;
- в) золоті;
- г) бронзі.

33. На зворотному боці Великої воротної печатки був зображений:

- а) орел;
- б) вершник на коні;
- в) Георгій Побідоносець;
- г) ключ.

34. Кормча печатка ставилася на:

- а) шлюбних договорах;
- б) установчих актах;
- в) статутах;
- г) жалуванних грамотах для кормчих.

35. Велика державна печатка застосовувалась:

- а) до грамот містам, товариствам;
- б) до листів, які цар адресував іноземним государям;

в) до маніфестів, орденів, установчих актів.

36. На печатках іконописного цеху було зображено:

- а) ключі;
- б) святі;
- в) звірі, птахи;
- г) голова вола.

37. Якою була печатка Святослава Ігоровича?

- а) срібна булла;
- б) мідна булла;
- в) свинцева булла;
- г) золота булла.

38. На печатці митрополита Феофана (1037–1043) було зображено на одній стороні...

- а) св. Георгія;
- б) св. Климента;
- в) св. Івана Предтечу.

39. На печатці митрополита Георгія (1067–1073) зображено....

- а) св. Климента;
- б) св. Івана Предтечу;
- в) св. Георгія.

40. Що таке італі?

- а) гемми з заглибленим зображенням;
- б) гемми з випуклим зображенням;
- в) гемми з мозаїчним зображенням.

41. Колеї це ....

- а) заглиблене зображення;
- б) випукле зображення;
- в) мозаїчне зображення.

42. За правління Івана III на печатці було зображено:

- а) вершника на коні;
- б) двоголового орла;
- в) вершника на коні, що вражає змія;
- г) два вершники, які скачуть один проти одного.

43. На Великій державній печатці Російської імперії на лицевій стороні було зображено:

- а) орла;
- б) вершника на коні;
- в) орла, на грудях якого зображено вершника, що вражає змія.

44. На зворотній стороні Малої печатки зображено:

- а) орла;
- б) вершника, що вражає змія;
- в) міста-околиці князівств, які входили до Московської держави;
- г) напис і царський титул.

45. У якому році Леніним було створено печатку РРФСР?

- а) 1917 р.;
- б) 1919 р.;
- в) 1920 р.;
- г) 1918 р.

46. Геральдика – це наука, що вивчає...

- а) монети, паперові гроші;
- б) герби;
- в) печатки;
- г) нагороди, ордени.

47. В Ассирії улюбленим символічним зображенням був:

- а) голуб;
- б) орел;
- в) півмісяць.

48. В Афіській державі улюбленим символічним зображенням був:

- а) голуб;
- б) бик;
- в) сова;
- г) чорний кінь.

49. Морський кінь був зображений на шоломі ...

- а) у Масіаса;
- б) О. Македонського;
- в) В. Корви;
- г) Каракали.

50. На шоломі Масіаса було зображено:

- а) морського коня;
- б) орла;
- в) пса;
- г) сови.

51. На шоломі Каракали зображено:

- а) орла;
- б) хрест над кругом;
- в) пса;
- г) крука.

52. Який птах був зображений на шоломі В. Корви?

- а) сова;
- б) крук;
- в) золотий орел;
- г) сокіл.

53. Назва «геральдика» походить від ..... heroldus.

- а) грецького;
- б) латинського;
- в) німецького;
- г) англійського.

54. Герольд – це ...

- а) писар;
- б) посол;
- в) управляючий рицарськими турнірами;
- г) суддя.

55. Німецький герб мав зображення:

- а) орла з зігнутими крилами;
- б) орла з прямими крилами;
- в) коршуна з прямими крилами;
- г) сови з вінком.

56. Що тримав орел у своїх кігтях (на німецькому гербі)?

- а) вінок;
- б) гілку;
- в) зірку.

57. Слово «герольд», що означає «глашатий», походить від ... herold.

- а) німецького;
- б) англійського;
- в) польського;
- г) грецького.

58. Під час I хрестового походу 1096 р. спільним знаком для всіх хрестоносців був:

- а) зірка;
- б) хрест;
- в) сонце;
- г) орел.

59. У французів хрест мав колір:

- а) білий;
- б) зелений;
- в) червоний;
- г) синій.

60. У англійців хрест мав колір:

- а) синій;
- б) червоний;
- в) зелений;
- г) білий.

61. У фламандців хрест мав колір:

- а) білий;
- б) жовтий;
- в) чорний;
- г) зелений

62. На гербі Ланкостерів було зображено:

- а) білу хризантему;
- б) червону троянду;
- в) білу троянду;
- г) нарцис.

63. У Йорків було зображено...

- а) червону троянду;
- б) білу троянду;
- в) нарцис;
- г) чорний тюльпан.

64. Що було зображено на прапорі селянського союзу (Ельзас, 1493 р.)?

- а) черевик;
- б) рало;
- в) кінь і плуг;
- г) селянин із серпом.

65. Що було зображено на емблемі першого короля Франції?

- а) орла;
- б) зірку;
- в) жабу;
- г) лілію.

66. Що стало елементом герба й прапора у Франції?

- а) лілія;
- б) троянда;
- в) нарцис;
- г) тюльпан.

67. У Росії інтерес до геральдики виник за царювання...

- а) Миколи I;
- б) Петра I;
- в) Івана IV;

г) Олексія Михайловича.

68. У якому році було складено «Титулярник»?

- а) 1670 р.;
- б) 1672 р.;
- в) 1772 р.;
- г) 1666 р..

69. Ким і в якому році було введено в Росії посаду герольдмайстера?

- а) Олексієм Михайловичем у 1672 р.;
- б) Пертом I у 1722 р.;
- в) Катериною II в 1776 р.;
- г) Миколою II у 1876 р.

70. Хто є автором першої праці по вітчизняній геральдиці «Русская геральдика»?

- а) Лакієр О.;
- б) Вінклер П.;
- в) Болсуковський К.;
- г) Нарбут Г.

71. У якому році й ким була видана книга «Герби міст, губерній, областей, посадів Російської імперії»?

- а) Лакієром О. в 1899 р.;
- б) Лукомським В. в 1915 р.;
- в) Вінклером П. в 1900 р.;
- г) Тройницьким у 1913–1915 рр.

72. Хто є автором першого в нашій країні узагальнюючого дослідження міських гербів?

- а) М. Битинський;
- б) М. Соболева;
- в) М. Грушевський;
- г) В. Румянцева.

73. Головною частиною герба є:

- а) шолом;
- б) корона;
- в) мантія;
- г) щит.

74. Французький тип гербів є:

- а) трикутної форми з загостренням догори;
- б) чотирикутної форми з загостренням вниз;
- в) чотирикутної форми з загостренням вгорі;
- г) шестикутної форми.

75. Варязький тип гербів є:

- а) трикутної форми з плавно вигнутими боковими сторонами;
- б) внизу заокруглений, трикутної форми;
- в) щит вигадливої форми;
- г) овальної форми.

76. Італійський тип є:

- а) щит нової форми;
- б) щит вигадливої форми;
- в) чотирикутної форми з плавно вигнутими боковими сторонами;
- г) трикутної форми з плавно вигнутими боковими сторонами.

77. Ділення щита може відбуватися за допомогою не лише прямих, але й інших ліній та геральдичних фігур. Такий поділ щита називається...

- а) пересічено-розсічений;
- б) тридільний;
- в) чотиридільний;
- г) другорядний.

78. Глава щита – це ...

- а) 1/5 його довжини зверху, дані іншим кольором;
- б) 2/7 його довжини зверху, дані іншим кольором;
- в) 1/3 щита по діагоналі виділяється іншим кольором.

79. Стовп щита – це ...

- а) 1/3 щита по діагоналі виділяється іншим кольором;
- б) 1/3 довжини щита посередині виділяється іншим кольором;
- в) 1/3 ширини щита посередині виділяється іншим кольором.

80. Стрило – це...

- а) 1/3 щита по діагоналі виділяється іншим кольором;
- б) дві зустрічні перев'язі, які досягають низу щита;
- в) дві зустрічні перев'язі, які досягають верху щита.

81. Перев'язь – це...

- а) 1/3 щита по діагоналі виділяється іншим кольором;
- б) 1/3 ширини щита посередині виділяється іншим кольором;
- в) 1/3 довжина щита посередині виділяється іншим кольором.

82. До почесних фігур належать:

- а) голова, пояс, перев'язь ліворуч і праворуч, вістря, клин, ромб;
- б) хрест із стовпом і балки, кроква, щиток, брусок, ромб;
- в) голова, пояс, підніжка, стовп, перев'язь ліворуч і праворуч, кроква, щиток, облямівка, хрест зі стовпа й балки, хрест андріївський.

83. До простих фігур належать:

- а) ромб, гонт, титло, кроква;

- б) вістря, клин, дуга, стовп, підніжка;
- в) вістря, клин, брусок, гонт, ромб, монета, куля, дуга, титло.

84. Негеральдичні фігури поділяються на:

- а) трикутні, легендарні, круглі;
- б) штучні, круглі, умовні;
- в) природні, штучні, легендарні;
- г) чотирикутні, штучні, легендарні.

85. Мантія – це ...

- а) бархатне полотнище, яке виходило з-під корони хутром білки або горностая;
- б) шовкове полотнище, яке виходило з-під корони хутром соболя;
- в) бархатне полотнище, яке виходило з-під корони хутром норки.

86. Який девіз був написаний на щиті в Суворова?

- а) «Мирно працюю»;
- б) «Без лестощів відданий»;
- в) «Зобов'язаний, значить можу».

87. Такий девіз, як «Мирно працюю» належить ...

- а) Суворову;
- б) Аракчеєву;
- в) Макорову.

88. Часто девізи писались на:

- а) грецькій мові;
- б) латинській мові;
- в) російській мові;
- г) німецькій.

89. Сіть – це ...

- а) штучні предмети, створені людиною;
- б) різні істоти, яких немає в природі;
- в) манійський купол.

90. Золото гравірували за певними правилами зображення:

- а) передавалося крапками по білому полі;
- б) горизонтальними лініями;
- в) діагональними лініями зліва;
- г) клітинками.

91. Срібло передавалося:

- а) крапками по білому полю;
- б) білим, незаштрихованим полем;
- в) клітинками.

92. Червоний колір позначався:

- а) вертикальними лініями;

- б) діагональними лініями;
- в) клітинками;
- г) горизонтальні суцільні лінії.

93. Голубий колір позначають:

- а) вертикальними лініями;
- б) клітинками;
- в) діагональними лініями;
- г) горизонтальними суцільними лініями.

94. Зелений колір позначався:

- а) клітинками;
- б) діагональними лініями зліва;
- в) діагональними лініями справа;
- г) вертикальними лініями.

95. Пурпуровий колір позначається:

- а) клітинками;
- б) діагональними лініями справа;
- в) діагональними лініями зліва;
- г) клітинками.

96. Чорний колір позначався:

- а) клітинками;
- б) вертикальними лініями;
- в) горизонтальними лініями;
- г) суцільними лініями.

97. При зображенні на гербі людини використовували:

- а) коричневий колір;
- б) зелений;
- в) тілесний;
- г) чорний.

98. На гербові домагання в Англії до 1800 року було додано ...

- а) 2 золоті лілії на синьому фоні;
- б) 3 золоті лілії на сірому фоні;
- в) 3 золоті лілії на голубому фоні;
- г) 1 золота лілія на зеленому фоні.

99. В якому столітті було створено «Бархатну книгу»?

- а) у XVIII ст.
- б) у XV ст.;
- в) у XIV ст.;
- г) XIX ст.

100. У якому році було видано «Табель про ранги»?

- а) 1777 рік;
- б) 1722 рік;
- в) 1672 рік;
- г) 1822 рік.

101. В «Табелі про ранги» зазначалось:

- а) хто дослужився до 6-го чину, отримував земельний наділ;
- б) хто дослужився до 8-го чину, отримував спадкове дворянство, право на родовий герб;
- в) хто дослужився до 7-го чину, отримував право на родовий герб;
- г) хто дослужився до 8-го чину, отримував право на земельний наділ і на кріпосних.

102. Чи були конори на купецьких гербах?

- а) так;
- б) ні.

103. Термін «тризуб» уперше вжив історик ...

- а) Карамзін М.;
- б) Грушевський М.;
- в) Толочко П.;
- г) Битинський М.

104. Зображення тризуба відоме з печатки великого князя кийвського:

- а) Святополка Окаянного;
- б) Ярослава Мудрого;
- в) Володимира Мономаха;
- г) Святослава Ігоровича.

105. Національним гербом України є Золотий тризуб на:

- а) сірому фоні;
- б) синьому фоні;
- в) блакитному фоні;
- г) зеленому фоні.

106. У лютому 1918 року в Коростені Мала Рада схвалила Золотого тризуба на ... тлі як Державний герб України.

- а) блакитному;
- б) синьому;
- в) синьо-жовтому;
- г) червоному.

107. У якому році було створено проект Великого Державного герба?

- а) 1939 р.;
- б) 1930 р.;
- в) 1918 р.;

г) 1996 р.

108. Ким був створений цей проект?

- а) Нарбутом Г.;
- б) Петлюрою С.;
- в) Битинським М.;
- г) Кричевським В.

109. Чий сини використовували замість тризуба архангела Михаїла?

- а) сини Володимира Мономаха;
- б) сини Ярослава Мудрого;
- в) сини Лева Даниловича.

110. Як був зображений архистратиг Михаїл на козацьких знаменах?

- а) одягнутий у сіру кирею, золотий панцир, голубу сорочку до пояса, чорні штани, взуття біле, на голові корона;
- б) одягнутий у зелену кирею, сирій панцир, зелену сорочку до колін, штани зелені, взуття срібне, на голові шолом, крила золоті;
- в) одягнутий у золоту кирею, срібний панцир, золоту сорочку до колін, штани золоті, взуття срібне, вінок на голові крила золоті;
- г) одягнутий у золоту кирею, срібний панцир, зелену сорочку до колін, штани голубі, взуття золоте, на голові шолом з пір'ям, крила білі.

111. Що тримає в правій руці архистратиг Михаїл?

- а) меч;
- б) сферу;
- в) спис;
- г) щит.

112. Що тримає в лівій руці архистратиг Михаїл?

- а) щит;
- б) спис;
- в) меч;
- г) сферу.

113. На прапорі Сумського слобідського козачого полку бачимо архангела Михаїла

- а) із мечем у правій і щитом у лівій руках;
- б) із мечем у лівій і щитом у правій руках;
- в) обома руками тримає меч;
- г) архистратиг Михаїл перемагає змія.

114. У кому році й де було зображено архистратига Михаїла на золотому тлі в короткому срібному одязі та з золотим німбом навколо голови?

- а) 1782 р. у Києві;
- б) 1853 р. у Каневі;

в) 1853 р. у Чигирині;

г) 1853 р. у Таращі.

115. Золотий лев був зображений на:

а) голубому тлі;

б) червоному тлі;

в) синьому тлі;

г) сірому тлі.

116. Хто є автором слів: «Лев був знаком для всієї Галицько-Володимирської держави, що обнімала велику більшість українських земель від Вислока до Дніпра й від долиньного Бугу по Карпати й Чорне море»?

а) Маркевич О.;

б) Томашівський С.;

в) Нарбут Г.;

г) Битинський М.

117. Кому належать слова: «Сеі на печаті Малороссійской войсковий герб, то єсть вони в колпаку перекривленном, на плечах мушкет, а при боку и козацький рог з порохом подан у військо Запорожское гетьманом Малороссійским за кровавое их противу заслуги на вечние часи»?

а) Грабенку Г.;

б) Нарбуту Г.;

в) Томашівському С.;

г) Маркевичу О.

118. Що було зображено на корогві Українського православного братства, яке вийшло з нею 26 квітня 1990 року на мітинг, приурочений четвертій річниці чорнобильської катастрофи?

а) тризуб;

б) архистратиг Михаїл;

в) козак із самопалом;

119. Нумізматика – це ...

а) допоміжна історична дисципліна, яка вивчає прапори;

б) допоміжна історична дисципліна, яка вивчає нагороди;

в) допоміжна історична дисципліна, яка вивчає монети;

г) допоміжна історична дисципліна, яка вивчає герби.

120. Хто є автором книги «Наука про стародавні монети»?

а) І. Еккель;

б) В. Янін;

в) О. Спаський;

г) О. Орешніков.

121. Перші монети з'явилися:

- а) у VII ст. до н.е.;
- б) у VI ст. н. е.;
- в) у VI ст. до н.е.;
- г) IX ст. до н. е.

122. Кому належать слова: «Нумізматика – наука, що вивчає монети та монетні скарби як пам'ятники, що відображають економічний та культурний розвиток країн і народів, роль грошей і грошових систем у тую чи іншу епоху»?

- а) М. Котляр;
- б) В. Потін;
- в) О. Спаський;
- г) В. Зварич.

123. У якому році було знайдено скарб у Києво-Печерському монастирі?

- а) 1898 р.;
- б) 1900 р.;
- в) 1798 р.;
- г) 1788 р.

124. Аверс – це ...

- а) бічна сторона;
- б) зворотна сторона;
- в) лицева сторона;
- г) легенда.

125. Реверс – це ...

- а) легенда;
- б) лицева сторона;
- в) зворотна сторона;
- г) бічна сторона.

126. Гурт – це...

- а) легенда;
- б) бічна сторона;
- в) нідерландська срібна монета;
- г) домішок металів.

127. Ахтевітінг – це ...

- а) назва перших австрійських паперових грошей, номінал яких позначався в гульденах;
- б) нідерландська срібна монета талерного типу номіналом вартістю 28 стюверів;

в) народна назва срібних монет, карбованих різними монетними дворами Речі Посполитої.

128. Банкоцетлі – це ...

а) народна назва срібних монет, карбованих різними монетними дворами Речі Посполитої;

б) нідерландська срібна монета талерного типу номіналом вартістю 28 стюверів;

в) назва перших австрійських паперових грошей, номіналом яких позначався в гульденах;

г) золота римська монета.

129. Альбертусталер розпочали карбувати:

а) Нідерландах;

б) Іспанії;

в) Італії;

г) Речі Посполитій.

130. Система карбування монет, за якої з вагової одиниці монетного металу монетний двір випускав точно визначену кількість монет, не дотримуючись при цьому принципу, щоб кожна монета точно становила відповідну частину вагової одиниці – це ....

а) ажіо;

б) девальвація;

в) дефляція;

г) аль-марко.

131. Ауреус – це ...

а) монета з зображенням, але без жодних написів;

б) золота римська монета;

в) верстат для карбування монет;

г) іспанська золота монета.

132. Вальцверк – це ...

а) один із методів грошової реформи;

б) верстат для карбування монет;

в) вилучення з обігу надлишкової грошової маси;

г) назва польських монет номінальною вартістю 1 ½ гроша.

133. Нумізматична пам'ятка, випускалась для подарунків правителям держав та інших привілейованим особам – це ...

а) дублон;

б) дизажіо;

в) донатива;

г) драйпелькер.

134. Драйпелькер – це ...

- а) народна назва потрійних грошів, що випускалися монетними дворами Речі Посполитої;
- б) назва польських монет номінальною вартістю 1 ½ гроша;
- в) надбавка до ціни золота, виражена в попередніх грошових знаках.

135. Якою була народна назва потрійних грошів, що випускалися монетними дворами Речі Посполитої протягом останньої чверті XVI – XVII ст.?

- а) дудка;
- б) злотий;
- в) копа;
- г) боратинка.

136. Кліпа – це...

- а) назва всіх монет, що не мають круглої форми;
- б) дрібні зображення;
- в) надбавка до ціни золота, виражена в попередніх грошових знаках;
- г) монета, ядро якої покривалося тонким шаром дорогоцінного металу.

137. Ініціали світських та духовних володарів у вигляді великих літер – це ....

- а) легенда;
- б) монограма;
- в) прора;
- г) титул.

138. Грошова система, за якої роль всезагального еквіваленту відіграє одини з дорогоцінних металів – це ...

- а) монетний закон;
- б) монометалізм;
- в) лаж;
- г) кліпа.

139. Реновація монет – це ....

- а) зменшення, за рішенням органів державної влади, маси або проби монети при збереженні її попередньої номінальної вартості;
- б) середньовічне правило примусового обігу монет старих емісій на монети нової емісії, який проводився періодично;
- в) проба рідкого монетного металу, взята з тигля перед його розливом;
- г) кількість монет, яка випускалась із певної кількості металу.

140. Унція – це ....

- а) одиниця маси в Стародавньому Римі, становила 1/12 лібри, поділялася на 24 скрупули;

- б) назва польських монет номінальною вартістю 1 ½ гроша;
- в) римська монета, дорівнювала 1/12 аса, карбувалася з міді;
- г) золота монета Неаполя у XVIII ст.

141. Фертон – це ...

- а) вагова одиниця, ¼ гривні поділялась на 6 скойців;
- б) охолоджений брусок металу;
- в) іспанська золота монета;
- г) надкарбовані на монетах знаки.

142. Цан – це ...

- а) золота монета Неаполя у XVIII ст.;
- б) охолоджений брусок;
- в) позначення посади певної особи;
- г) іспанська золота монета.

143. Монетне карбування в Херсонесі розпочалося:

- а) 400–390 рр. до н. е.;
- б) 390–380 рр. до н. е.;
- в) 220–210 рр. до н. е.;
- г) 470–460 рр. до н. е.

144. У 300–280 рр. до н.е. на ерсонеському монетному дворі розпочався випуск повновартісних срібних номіналів:

- а) тетрадрахм;
- б) ауреус;
- в) дідрахм;
- г) діхалк.

145. Золоті монети київського карбування виготовляли з:

- а) золота 916–958-ї проби;
- б) золота 875-ї проби;
- в) золота 666,6-ї проби;
- г) золота 583,3-ї проби.

146. «Безмонетний період» у Київській Русі припадає на:

- а) кінець XI – початок XIII ст.;
- б) початок X – кінець XIII ст.;
- в) кінець XI – початок XIV ст.;
- г) початок XI – кінець XIV ст.

147. Яким роком датується перша згадка про монети львівського монетного двору?

- а) 1356 р.;
- б) 1366 р.;
- в) 1456 р.;

г) 1304 р.

148. У якому році було відкрито краківський монетний двір?

а) 1456 р.;

б) 1502 р.;

в) 1409 р.;

г) 1523 р.

149. Основним карбованим номіналом тут були:

а) коронні півгроші;

б) грошики Казимира III;

в) грошик Владислава Опольського;

г) злотий.

150. Чварок – це ...

а) двоґріш;

б) 4 гроші;

в) 3 гроші;

г) 1 злотий

151. У якому році було припинено діяльність вільнюського монетного двору?

а) 1569 р.;

б) 1570 р.;

в) 1449 р.;

г) 1564 р..

152. У 1608– 1609 роках на грошовому ринку Речі Посполитої з'явився новий номінал:

а) трояк;

б) талер;

в) орт;

г) соліда.

153. У якому році з'являються на грошовому ринку Московської держави «Єфимки з признаком»?

а) 1555 р.;

б) 1655 р.;

в) 1788 р.;

г) 1785 р.

154. «Мідний єфимок» – це ...

а) велика кругла монета номінальною вартістю 45 копійок;

б) дрібна кругла монета номінальною вартістю 5 копійок;

в) велика кругла монета номінальною вартістю 50 копійок;

г) овальна монета номінальною вартістю 25 копійок.

155. У якому році Петро I заборонив випуск срібних та мідних копійок?

- а) 1718 р.;
- б) 1720 р.;
- в) 1705 р.;
- г) 1722 р.

156. Боністика – це наука яка вивчає:

- а) паперові гроші;
- б) нагороди;
- в) прапори;
- г) монети.

157. Першими українськими банкнотами стали 100 карбованців, які з'явилися на ринку ...

- а) 24 грудня 1917 р.;
- б) 23 грудня 1918 р.;
- в) 3 жовтня 1923 р.;
- г) 17 січня 1919 р.

158. Автором їх проекту був:

- а) Нарбут Г.;
- б) Мазуренко В.;
- в) Мозалевський І.;
- г) Негель Н.

159. 1 березня 1918 року Центральна рада ухвалили закон, згідно з яким:

- а) національною грошовою одиницею УНР стає карбованець;
- б) національною грошовою одиницею УНР стає шаг, що дорівнюватиме половині карбованця;
- в) національною грошовою одиницею УНР стає гривня, яка дорівнюватиме 1 карбованцю й ділитиметься на 50 шагів;
- г) національною грошовою одиницею УНР стає гривня, яка дорівнюватиме половині карбованця й ділитиметься на 100 шагів.

160. 18 квітня 1918 року в Києві розпочалася емісія знаків номіналом:

- а) 5, 10, 15, 25, 36, 45, 55 шагів;
- б) 10, 20, 30, 40, 50 шагів;
- в) 5, 15, 25, 55 шагів;
- г) 25, 50, 55 шагів.

161. Де вони випускалися?

- а) у Київській друкарні В. Кульженка;
- б) у Львівській друкарні Нарбута Г.;
- в) в Одеській друкарні Фесенка Е.;
- г) у Харківській друкарні Мазуренка В.

162. Виконані на замовлення Центральної Ради в Берліні гривневі купюри, запроваджені в обіг:

- а) 31 травня 1918 р.;
- б) 20 березня 1919 р.;
- в) 30 червня 1921 р.;
- г) 20 січня 1918 р.

163. Останньою грошовою емісією Української держави був знак Державної скарбниці вартістю:

- а) 100 карбованців;
- б) 10 карбованців;
- в) 1000 карбованців;
- г) 1000 гривень.

164. Хто був автором цього проекту?

- а) Нарбут Г.;
- б) Золотов Г.;
- в) Назарчук О.;
- г) Туган-Барановський М.

165. На аверсі купюри було розміщено:

- а) булаву, бунчук;
- б) тризуб;
- в) козак з самопалом;
- г) архистратиг Михаїл.

166. Яким був курс карбованця щодо австро-угорської корни?

- а) 1 карбованець = 3 кронам;
- б) 1 карбованець = 2 кронам;
- в) 1 карбованець = 4 кронам;
- г) 1 карбованець = 1 кроні.

167. Угорщина мала розмінну монету:

- а) лей;
- б) пенге;
- в) філери;
- г) злоті.

168. На території Румунії розмінною монетою були:

- а) лей;
- б) пенге;
- в) філери;
- г) боратинки.

169. Центральним емісійним банком України в 1942 році випущено банкноти номіналом:

- а) 5, 15, 25, 55, 100, 150 карбованців;
- б) 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 карбованців;
- в) 50, 100, 200, 500 карбованців;
- г) 10, 25, 50, 200, 250 карбованців.

170. Райхсбанкноти випуску 1924–1942 років були номіналом:

- а) 1, 10, 15, 25, 35 марок;
- б) 5, 10, 20, 50, 100, 1000 марок;
- в) 10, 15, 25, 50, 55 марок;
- г) 20, 25, 50, 55, 100 марок

171. Коли й де були надруковані перші бофони?

- а) у 1941 році на Волині;
- б) у 1941 році на Галичині;
- в) у 1944 році на Поліссі;
- г) у 1956 році на Галичині.

172. Бофони виготовлялися на обгортковому папері у ... барвах.

- а) синьо-жовтих;
- б) чорно-червоних;
- в) жовто-блакитних;
- г) червоних.

173. Автором волинської серії бофонів був:

- а) Клименко О.;
- б) Хасевич Н.;
- в) Нарбут Г.
- г) Мозалевський В.

174. У цій серії були такі номінали, як:

- а) 10, 25, 50, 100, 200, 300, 500, 1000 карбованців;
- б) 5, 15, 25, 35, 55 карбованців;
- в) 1, 3, 5, 10, 15, 35 карбованців
- г) 20, 25, 55, 100, 150, 200, 250, 300 карбованців.

175. Хто очолював фінансову референтуру Закордонного проводу Української головної Визвольної Ради?

- а) Нарбут Г.;
- б) Марцюк З.;
- в) Хасевич Н.;
- г) Кубійовичи В.

176. Ця сілка розповсюдила грошові документи серед емігрантів номіналом ... без назви конкретної валюти:

- а) 1, 5, 10, 15, 20, 25;
- б) 5, 10, 20, 50, 100, 500;

- в) 20, 25, 30, 35, 50;
- г) 50, 100, 200, 300, 500.

177. Деномінація рубля у співвідношенні 10 до 1 була проведена:

- а) 1 січня 1962 р.;
- б) 1 січня 1961 р.;
- в) 31 грудня 1960 р.;
- г) 1 січня 1970 р.

178. У ході грошової реформи з 10 січня 1992 року в обіг були запроваджені ... номіналом ...

- а) купони – 1, 4, 5, 25, 30;
- б) 50 українських карбованців;
- в) купони – 1, 3, 5, 10, 25, 50;
- г) 100 українських карбованців

179. У 1992 році в обігу з'явилися українські карбованці нового випуску – купюри номіналу:

- а) 10, 50, 100, 500;
- б) 100, 200, 500, 1000;
- в) 500, 1000;
- г) 250, 300, 350, 500, 1000.

180. У якому році було введено в грошовий обіг гривню?

- а) 1991;
- б) 1996;
- в) 1998;
- г) 2004.

181. 12 березня 1997 року на грошовому ринку держави з'явилась перша українська монета новітньої доби. Кого було зображено на ній?

- а) Грушевського М.;
- б) Хмельницького Б.;
- в) Шевченка Т.;
- г) Ярослава Мудрого;
- д) Володимира Великого.

182. Номінал цієї монети становив ...

- а) 500 грн.;
- б) 250 грн.;
- в) 100 грн.;
- г) 200 грн.

183. Національний банк випустив серію «Оранта», що складається з номіналів:

- а) 20, 30, 40, 55, 100 грн.;

- б) 100, 150, 200 грн.;
- в) 50, 125, 250, 500 грн.;
- г) 50, 100, 125, 150, 200, 250 грн.

184. Відкарбовані вони з золота ... проби.

- а) 958, 3;
- б) 833, 3;
- в) 999,9;
- г) 791.

185. У якому році запрацював Монетний двір Національного банку?

- а) 1990;
- б) 1999;
- в) 1998;
- г) 2001;
- д) 1996.

186. Номінал серії «Герої козацької доби» становить:

- а) 5 гривень;
- б) 20 гривень;
- в) 50 гривень;
- г) 10 гривень.

187. У 2000–2001 роках було започатковано серію:

- а) «Герої козацької доби»;
- б) «Оранта»;
- в) «Пам'ятки давніх культур»
- г) «Видатні діячі культури».

188. У 2003 та 2004 роках побачили світ дві золоті монети із серії «Флора та фауна»:

- а) лелека;
- б) сокіл;
- в) саламандра;
- г) яструб;
- д) горностай.

189. У 2004 році із серії «Пам'ятки архітектури» побачила світ срібна монета, на якій зображено:

- а) Десятинна церква;
- б) Софія Київська;
- в) Собор св. Юрія у Львові;
- г) замок «Паланок»;
- д) Михайлівський Золотоверхий собор

190. Номінал цієї монети становить:

- а) 5 гривень;
- б) 15 гривень;
- в) 20 гривень;
- г) 10 гривень.

191. Хто розроблював дизайн українських обігових монет?

- а) Нарбут Г.;
- б) Лопата В;
- в) Максимов Б;
- г) Гетьман В.

192. Яким був геральдичний символ у Чернігівській губернії?

- а) на сірому полі чорний орел, що тримає довгий золотий хрест;
- б) на сірому полі чорна кінська голова;
- в) сірий хрест на червоному полі.

193. Яким був геральдичний символ у Таврійській губернії?

- а) на золотому полі чорний візантійський орел із червоним язиком;
- б) срібний хрест на червоному полі;
- в) золота шестикутна зірка на червоному полі.

194. Яким був герб Ялти?

- а) на золотому полі чорний гриф;
- б) на червоному полі срібний гриф;
- в) серед блакитного поля дві золоті гілки – виноградна й лаврова.

195. Фалеристика вивчає походження:

- а) орденів, монет, бон, булл;
- б) медалей, орденів, значків, булл, банкнот;
- в) медалей, орденів, значків.

196. Хто заснував орден св. Андрія Первозванного?

- а) Микола І;
- б) Катерина ІІ;
- в) Петро І;
- г) Іван ІV.

197. У якому році було засновано жіночий орден св. Катерини?

- а) 1714;
- б) 1716;
- в) 1720;
- г) 1700.

198. У 1725 році був заснований орден:

- а) св. О. Невського;
- б) св. Георгія;
- в) св. Володимира;

г) св. Анни.

199. У якому році був заснований орден св. Анни?

- а) 1730;
- б) 1735;
- в) 1728;
- г) 1740.

200. Значки нижчих ступенів носили на:

- а) на грудях;
- б) на шії;
- в) через плече.

201. Орден А. Первозванного носили:

- а) на ланцюжку на шії;
- б) на грудях;
- в) на широкій стрічці через плече.

202. У якому році був заснований Знак відзнаки Воєнного ордену?

- а) 1807;
- б) 1800;
- в) 1805;
- г) 1890.

203. Він носився на...

- а) ланцюжку;
- б) георгіївській стрічці.

204. 16 вересня 1918 року було засновано:

- а) орден Червоного Прапора;
- б) орден Знак Пошани;
- в) орден Леніна
- г) орден Трудового Червоного Прапора.

205. Орден Червоної Зірки заснований...

- а) 1930 р.;
- б) 1920 р.;
- в) 1934 р.;
- г) 1941 р.

206. Орден Б. Хмельницького I, II, III ступенів заснований:

- а) 1942 р.;
- б) 1943 р.;
- в) 1941 р.;
- г) 1945 р.

207. У якому році був заснований вищий полководницький орден «Перемога»?

- а) 1943;
- б) 1945;
- в) 1944;
- г) 1949.

208. У 1942 році було випущено низку медалей «За оборону ...»

- а) Одеси, Москви, Ленінграда;
- б) Одеси, Кавказу, Севастополя;
- в) Одеси, Севастополя, Сталінграда;
- г) Рад. Заполяр'я, Кавказу, Сталінграда.

209. У 1941 році було випущено медаль «За оборону ...».

- а) Києва;
- б) Кавказу;
- в) Одеси;
- г) Москви.

210. Медаль «За оборону Ленінграда» була випущена ...

- а) 1942 р.;
- б) 1941 р.;
- в) 1944 р.;
- г) 1943 р.

211. Єдиний орден СРСР з українським правописом – це ...

- а) Б. Хмельницького;
- б) «За оборону Києва»
- в) «За оборону Одеси».

212. Нагороди Київської Русі мали назву:

- а) дукачі;
- б) дукати;
- в) гривни;
- г) золоті.

213. Що було зображено на дукачеві, який був випущений у Полтаві в 1903 році?

- а) Котляревський;
- б) Шевченко;
- в) Хмельницький;
- г) Володимир Великий.

214. Нагорода Тризуб I ступеня мала зображення:

- а) із лавровим вінцем на синій стрічці з двома жовтими смужками;
- б) із клиновим листком на чорній стрічці;
- в) із лавровим вінцем на червоній стрічці.

215. Нагорода Тризуб II ступеня мала зображення:

- а) зі смерековим вінцем;
- б) із дубовим вінцем;
- в) калиновим вінцем.

216. Нагорода Тризуб III ступеня мала зображення:

- а) дубовим листям;
- б) калиновим листям;
- в) смерековим листям.

217. Нагорода Тризуб IV ступеня носився:

- а) на лівій груді над лівою кишенею;
- б) на шиї;
- в) посередині грудей у дірці другого гудзика згори;
- г) посередині грудей у дірці третього гудзика згори.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ «СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ»

1. Предмет і завдання палеографії.
2. Візантійські монети та монети середньовічної Європи.
3. Оздоблення книги.
4. Печатка як джерело історичної інформації.
5. Види письма: устав, півустав, скоропис.
6. Закони геральдики.
7. Матеріал для письма.
8. Виникнення метрології. Завдання науки.
9. Оздоблення рукописів.
10. Фалеристика як допоміжна історична дисципліна.
11. Боністика.
12. Метрологія Давньої Русі.
13. Юліанський календар.
14. Запровадження Міжнародної системи мір.
15. Поняття про час, основні елементи його обчислення й лічби.
16. Виникнення й зародження геральдики.
17. Типи календарів і принципи їх побудови.
18. Еволюція герба.
19. Міри ваги.
20. Предмет і завдання сфрагістики.
21. Уявлення про час та система його лічби в східних слов'ян до прийняття християнства.
22. Предмет і завдання нумізматики.
23. Григоріанський календар.
24. Основні поняття нумізматики й боністики.
25. Грецька, римська та візантійська монетні системи.
26. Вексилологія як допоміжна історична дисципліна.
27. Роль боністики у вивченні історії.
28. Грошові знаки СРСР та України.
29. Знаряддя для письма.
30. Предмет і завдання допоміжних історичних дисциплін.
31. Основні види джерел.
32. Особливості лічби часу в Україні. Народне датування в Україні.
33. Еволюція письма.
34. Поняття ери. Види ер.

35. Предмет і завдання історичної хронології.
36. Монетна система України.
37. Поняття системи України.
38. Дипломатика як допоміжна історична дисципліна.
39. Руська нумізматика.
40. Лічба часу на Русі після прийняття християнства.
41. Історія використання печаток.
42. Виникнення обліку й виміру часу.
43. Становлення метрології як наукової історичної дисципліни.
44. Становлення хронології.
45. Етапи розвитку українського письма.
46. Виникнення слов'янської писемності.
47. Внутрішня й зовнішня критика джерел.
48. Складання й читання формулярів.
49. Сфрагістичний аналіз.
50. Організація українського діловодства.
51. Аналіз нумізматичного матеріалу.
52. Правила читання стародавніх текстів.
53. Становлення геральдики.
54. Геральдичні й негеральдичні фігури.
55. Становлення й розвиток російської геральдики.
56. Аналіз паперових грошей.

ГЛОСАРІЙ

АВЕРС – лицьова сторона монети, медалі.

АКЦІЯ – вид цінних паперів, документ, який дає право на частку від основного капіталу акціонерного товариства.

АЛТИН – російська срібна або мідна монета й лічильна одиниця, яка дорівнювала 6 денгам. Карбувалась у 1654 р. та у XVII ст.

АРХЕОГРАФІЯ – наука про теорію й методику видання писемних джерел, спеціальна історична дисципліна.

АРХЕОЛОГІЯ – наука, яка вивчає давнє суспільство за викопними залишками, старожитностями.

АРХІВОЗНАВСТВО – наука про історію, теорію й практику архівної справи, спеціальна історична дисципліна.

АРШИН – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 71,12 см.

АСИГНАТИ, АСИГНАЦІЇ – цінні папери позики під нерухомість, землю.

БАНКНОТИ – назва паперових грошових знаків, які забезпечуються банківськими активами.

БЕЗМЕН – вагова одиниця, яка дорівнювала 2,5 фунта або знаряддя зважування.

БЕРЕСТОЛОГІЯ – наука про письмена на бересті, спеціальна історична дисципліна.

БЕРКОВЕЦЬ – вагова одиниця, яка дорівнювала 100 пудам.

БІБЛОГРАФІЯ ІСТОРИЧНА – наука, яка обліковує, описує, оцінює та рекомендує друковані видання з історії; спеціальна історична дисципліна.

Синонім: книгоописання.

БІЛОН – метал, із якого карбуються монети без вмісту або з незначним вмістом дорогоцінного металу.

БЛАЗОНУВАННЯ – опис герба за правилами.

БОНІСТИКА – наука про паперові гроші та цінні папери; спеціальна історична дисципліна.

БОРАТИНКА – мідний солід, монета 1659–1666 рр., яка курсувала в Речі Посполитій.

БОЧКА – одиниця місткості в різні часи, яка вміщувала 10 відер, або 100 – 120 кг води; могла бути й іншої місткості, залежно від регіону.

БРАЦЛАВЕЦЬ – фальшива монета, яка у XVIII ст. дорівнювала тимфу.

БУЛАВА – 1) стародавня зброя, палиця з металевою або кам'яною головкою; 2) гетьманська відзнака XVI–XVIII ст., яка ще мала назву пернач і шестопер;

Б. менші за розмірами давались полковникам.

БУНЧУК – гетьманська регалія XVI–XVIII ст. у вигляді палиці з кулею або вістрям, прикрашеної китицями.

ВАЛЮТА – іноземні гроші та оцінені в них майнові цінності й платіжні засоби.

ВЕВЕРИЦЯ, або ВЕКША – у XIII ст. грошова одиниця Київської Русі. 1 гривня кун = 150 вевериць, або векш.

ВЕКСЕЛЬ – вид цінного паперу, боргове зобов'язання, видане на визначену суму, яке за певних умов мусить бути оплачене. ВЕКСИЛОЛОГІЯ – наука про вимпели, прапори, знамена тощо; спеціальна історична дисципліна,

ВЕРЖЕННЯ – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 20 сажням, або 42,5 м. Назва походить від слова «вергнути» або «кинути» камінь.

ВЕРСТА, або ПОПРИЩЕ – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 750 сажням.

ВЕРШОК – у Київській Русі одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 10,5 см.

ВИЛИВОК, ЗЛИВОК – рання форма металевих грошей.

ВИСОКОС – (від лат. вісекстус, або «другий раз шостий» день до початку наступних календ) додатковий день у календарному році юліанського й григоріанського календарів (365+1), який вставлявся між 23 й 24 фебруаріуса.

ВИТЬ – поземельна міра оподаткування, яка дорівнює 6–8 десятинам.

ВІДРІЗ – поземельна міра, яка дорівнює 3 десятинам.

ВІДРО – у різні часи одиниця місткості, яка дорівнює 10–12 кг води.

ГАРНЕЦЬ – міра місткості, яка дорівнює 3,23 л, 4 квартам.

ГЕНЕАЛОГІЯ – наука про походження та історію родів, окремих осіб та родинних зв'язків; спеціальна історична дисципліна.

ГЕОГРАФІЯ ІСТОРИЧНА – наука про конкретну, перетворену людьми географію природи, економіки, населення; спеціальна історична дисципліна.

ГЕРБ – геральдичний знак держави, землі, міста, окремих родин та осіб.

ГЕРАЛЬДИКА – наука про герби; спеціальна історична дисципліна.

ГЕРМЕНЕВТИКА – наука про тлумачення змісту давніх або погано збережених текстів, які втратили первісний зміст; спеціальна історична дисципліна.

ГЛАГОЛИЦЯ (від слова «глаголити» – говорити) – один із ранньослов'янських алфавітів, витіснений кирилицею.

ГРИВНЯ (ГРИВНА) – 1) шийна прикраса з дорогоцінного металу; 2) вагова одиниця; 3) грошова одиниця Русі визначеної ваги й форми; 4) грошова одиниця УНР з 1919 р.; 5) грошова одиниця України з 1996 р.

ГРИВНЯ КУН – грошова одиниця Русі, яка спочатку дорівнювала 20 ногатам, 25 купам, або 50 резанам, пізніше = 20 ногатам – 50 кунам = 150 векшам, або веверицям.

ГРИВНЯ (ГРИВЕНКА) СРІБЛА – у XIII ст. грошова одиниця Русі, яка дорівнювала 4 гривням кун, або 200 резанам.

ГРИВЕНИК (від гривні) – із 1699 р. срібна, потім мідно-нікелева монета номіналом 10 копійок.

ГРІШ – із XV ст. срібна, білонова монета держав Європи; празький гріш – чеська монета на українських землях XIV–XV ст.

ГРОШІ – загальний еквівалент усіх товарів. Виконують такі функції: 1) міри вартості; 2) засобу обігу; 3) засобу платежу; 4) засобу накопичення й створення скарбів; 5) засобу міжнародної купівлі та продажу товарів, світових грошей.

ГРОШОВА ОДИНИЦЯ – основний номінал грошової системи: 1 долар, 1 франк, 1 марка, 1 гривня, 1 злотий, 1 крона, 1 рубль, 1 лев, 1 лей, 1 юань тощо.

ГРОШОВА СИСТЕМА – законодавче закріплена форма організації грошового обігу держави.

ГУРТ – ребро монети, медалі.

ДЕНГА – із XIV ст. срібна монета вагою 0,93 г, з XVI ст. 2 денги = 1 копійці; з 1839 – денєжка, яка дорівнює 1/2 копійки.

ДЕНЬ У ДОРОЗІ – одиниця вимірювання відстані: пішки 25 км, на коні – 50–75 км.

ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНЕ – слід, наслідок матеріального й духовного життя та діяльності людини або суспільства, які використовуються в історичному дослідженні.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ІСТОРИЧНЕ – галузь історичної науки, яка вивчає історичні джерела, розробляє методику й техніку їх дослідження; допоміжна історична дисципліна.

ДИНАРІЙ (ПЕНЯЗЬ) – дрібна білонова монета XIV–XV ст. 1 гріш = 10 динаріям.

ДИПЛОМАТИКА (від слова «диплом» – документ) – наука про документальні, актові джерела; спеціальна історична дисципліна.

ДУКАТ – із 1284 р. золота монета Венеції в Європі в XIV – XVIII ст., українська назва – червоне золото.

ДЮЙМ – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 2,54 см; 10 лініям, 100 точкам.

ЕМБЛЕМА – конкретне зображення фігур, живих і міфічних істот, різних предметів; видимий образ, втілений у малюнку.

ЕМБЛЕМАТИКА – наука про емблеми, їх створення й розвиток; спеціальна історична дисципліна.

ЕМІСІЯ – випуск цінних паперів, грошових знаків і монет.

ЕПІГРАФІКА – наука про написи на твердих матеріалах; спеціальна історична дисципліна.

ЗАГІН – у XVIII–XIX ст. народна міра довжини, яка дорівнює 5–6 десятинам.

ЗАСТАВКА – прикраса художнього оформлення початку рукопису.

ЗЛАТНИК – золота монета князя Володимира Святославовича й наступних князів Київської Русі X–XI ст.

ЗОБНИЦЯ – псковська одиниця вимірювання сипучих тіл, яка дорівнює 152,88 кг. Із XV ст. дорівнювала кадї.

ЗОЛОТИЙ – лічильна одиниця, яка дорівнює 30 грошам у Польщі; також злотий.

ЗОЛОТНИК – вагова одиниця, яка спочатку містила 4,3 г, пізніше – 4,46 г. Золотник = 25 почкам = 100 пирогам.

ІДА – кожне 13 короткого або 15 число довгого місяця в римському календарі.

ІКОНОГРАФІЯ – зображення на історичних пам'ятках: рукописах, монетах, медалях, скелях тощо; допоміжна історична дисципліна.

ІМПЕРІАЛ – золота російська монета з 1775 р., 1 імперіал = 15 рублям, а також $\frac{2}{3}$ і $\frac{1}{3}$ імперіала номіналом 10 і 5 рублів.

ІНІЦІАЛ – заглавна літера, яка в різні часи мала своє художнє або символічне втілення. Ним починали тексти, розділи, глави думки.

ІНДИКТ – порядковий номер у 15-річному циклі. Запозичена з Риму, де з метою оподаткування через кожних 15 років переоцінювалось майно громадян.

ІНДИКТІОН (ІНДИКТ) – проміжок часу тривалістю 15 років I. великий – цикл тривалістю 532 р., за яким в одні й ті ж числа юліанського календаря припадають ті ж дні тижня й фази Місяця $532=4 \times 7 \times 19$, де 4 – цикл із трьох простих й одного високосного років; 7 – число днів тижня; 19 – місячний цикл.

ІСТОРІЯ – наука, яка вивчає в хронологічній послідовності конкретний розвиток людського суспільства та його закономірності.

КАДЬ, ОКОВ – одиниця місткості сипучих тіл, яка дорівнює 260 кг.

КАЛЕНДА – перший день кожного місяця в Стародавньому Римі. КАМІНЬ – вагова одиниця, яка дорівнює 32 фунтам.

КАНУН – переддень календ, нон та ід у римському календарі.

КАП – вагова одиниця, яка дорівнює 62,52 кг, 4 пудам.

КАРАТ (від назви насіння рожкового дерева) – 1) вагова одиниця дорогоцінних каменів; 2) одиниця проби для золотих лігатур; 24 карати = 1000 г метричної проби.

КАРБОВАНЕЦЬ – 1) із XVII ст. українська назва російського рубля; 2) грошова одиниця УНР.

КАРБУВАННЯ – виготовлення рельєфних контурів на монеті або металі шляхом тиснення за допомогою інструментів.

КВАРТНИК – у XIV–XV ст. польська лічильна одиниця, яка дорівнювала 1/4 скойця.

КИРИЛИЦЯ – абетка із 43-х літер, створена для позначення звуків слов'янської мови.

КІНОВАР – червона фарба, якою в давнину малювали ініціали, мініатюри та інші прикраси.

КЛЕИНОДИ – українські національно-державні знаки, ознаки влади, які затверджуються законодавчо: герб, гімн, прапор, булава, бунчук тощо.

КЛІТКА – поземельна міра, яка дорівнює 12 моргам.

КОДИКОЛОГІЯ – наука про історію рукописної книги; спеціальна історична дисципліна.

КОНТАР – 1) вагова одиниця, яка дорівнює 3 пудам; 2) знаряддя зважування.

КОПА – лічильна одиниця, яка дорівнює 60 грошам, або 60 предметів.

КОПІЙКА – (назва від зображення воїна на коні зі списом; у XVII – XVIII ст. російська срібна, потім мідна монета.

КОРОБ'Я – 1) міра місткості сипучих тіл, яка дорівнює 114,66 кг; 2) новгородська поземельна міра – 1 десятина.

КОРОГВА, ХОРУГВА – 1) бойовий прапор, зокрема в козацькому війську; 2) церковне знамено з зображенням церковних символів.

КРАЄЗНАВСТВО ІСТОРИЧНЕ – галузь знання й навчальна дисципліна, яка вивчає історію певної території, розробляє комплексні науково-теоретичні та методичні основи пізнання історії краю.

КРИЖАК – у XVII–XVIII ст. українська назва таляра (патагона) Нідерландів із хрестом на все монетне поле.

КРИСТИНКА – у XVII–XVIII ст. українська назва півталяра Нідерландів із хрестом на все монетне поле.

КРУЖКА – одиниця місткості рідини, яка дорівнює 25 чаркам.

КУНА – грошова одиниця, срібна монета Київської Русі; 1 гривня срібла = 25 кунам; 1 куна = 3 векшам.

ЛАН, ВОЛОКА – у XVI ст. поземельна одиниця в Західній Україні, дорівнює 30 моргам.

ЛАШТ (ЛАСТ) – вагова одиниця, яка дорівнює 72 пудам.

ЛЕВ – 1) поширений геральдичний знак, зокрема міста Львова; 2) українська назва турецької срібної монети — піастра, який дорівнював 60 копійкам.

ЛЕВОК – українська назва голландського таляра з левом на монетному полі.

ЛЕГЕНДА – напис на монеті, медалі, карті.

ЛІГАТУРА – 1) поєднання двох літер на письмі; 2) сплав двох або кількох речовин, які мають властивості металу.

ЛІКОТЬ (назва від ліктя людини) – міра довжини, яка відповідала відстані між кінчиками пальців і ліктьовим суглобом руки; залежно від розмірів п'яді лікоть = 2 п'ядям, або 38, 46, 54, 62 см.

ЛІНІЯ – міра довжини, яка дорівнює 2,54 мм.

ЛОТ – 1) давня одиниця ваги: 1 лот = 16 гранам; 16 лотів = 1 марці = 288 гранам; 2) порядковий номер лотової проби для срібних виробів та монет.

МЕДАЛЬ – монетоподібний пам'ятний знак із відповідними зображеннями й написами щодо подій та заслуг.

МЕТР – одиниця вимірювання довжини, яка лежить в основі метричної системи мір: 1 м = 100 см = 1000 мм.

МЕТРИЧНА СИСТЕМА МІР ТА ВАГИ – сучасна система мір, в основу якої покладено метр і десятковий принцип співвідношення одиниць вимірювання: метр, квадратний метр, літр, кубічний метр, грам – основні одиниці вимірювання довжини, поверхні, місткості, об'єму, ваги.

МЕТРОЛОГІЯ ІСТОРИЧНА – наука про історію складання й використання системи мір та одиниць вимірювання; спеціальна історична дисципліна.

МІНІАТЮРА – художні зображення, малюнки в рукописах.

МІСЯЦЬ – 1) назва супутника Землі; 2) календарна одиниця виміру часу, яка має ціле число діб; 3) синодичний М. – проміжок часу між двома однаковими фазами Місяця, який дорівнює 29,5 доби; 4) еMBOLІСМІЧНИЙ М. – вставний, тринадцятий місяць місячно-сонячного календаря.

МОНЕТА – вилівок металу визначеної якості, ваги й форми, який є засобом грошового обігу.

МОНЕТНА СТОПА – кількість монет певного номіналу, карбованих із визначеної кількості металу.

МОНЕТНЕ ПОЛЕ – поверхня будь-якого боку монети.

МОРГ – поземельна одиниця в Західній Україні в XVI ст.: М. «коронний» = 300 прутам, або 0,59 га; М. литовський = 0,71 га.

МУЗЕЄЗНАВСТВО – наукова дисципліна, яка вивчає процеси збереження соціальної інформації та передачі знань шляхом використання музейних предметів – пам'яток історії та культури; розробляє теоретичні основи й практику музейної справи.

ПІВГРІШ (ПОЛУГРОШИК) – із XV ст. срібна або білонова польська й литовська монета, 1 півгріш = 1/2 гроша.

НАСАДКА – міра місткості, яка дорівнює 2,5 відром води.

НЕОГРАФІЯ – наука про сучасне письмо; практично бере початок із часу запровадження уніфікованого громадянського шрифту.

НОГА – міра довжини, яка походить від назви частини людського тіла; 1 нога = 2 п'ядям.

НОГАТА – грошова одиниця Київської Русі; 20 ногат = 1 гривні кун.

НОМІНАЛ – позначена вартість монети.

НОНА – кожне 5-е короткого або 7-е число довгого місяця в римському календарі.

НУМІЗМАТИКА – наука про монети; спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію грошей та монетної справи.

ОБЖА – давньоруська міра поверхні, яка визначає площу, виорану одним конем; міра оподаткування: обжа = 5,9 або 15 десятинам, залежно від якості угідь.

ОБЛІГАЦІЯ – боргова розписка, цінний папір із твердими процентами.

ОКО – міра місткості від 1,0 до 1,5 літри рідини.

ОНОМАСТИКА – наука, яка вивчає імена, їх семантику й структуру в ході історичного розвитку; спеціальна історична дисципліна.

ОРДЕН – порядок, правило: 1) об'єднання осіб на основі визначених правил; 2) почесний знак, нагорода.

ОРЛИК, ОРЛЯНКА – українські назви західноєвропейських монет із зображеннями орла.

ОРНАМЕНТ – узор з упорядкованих елементів; прикраса в стародавніх рукописах. Використовувалися звіриний, рослинний, геометричний орнаменти у стилях старовізантійському, стародрукованому, бароко, рококо, ампір тощо.

ОРТ – у XVII – XVIII ст. срібна польська монета.

ОСЬМАК – українська назва польського гроша, який дорівнює 8 пенязям.

ПАЛЕОГРАФІЯ – наука про давнє письмо; спеціальна історична дисципліна, яка вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток, історію та еволюцію письма, його характерні особливості.

ПАЛІМПСЕСТ – пергамент повторного використання, на якому збереглися попередній і наступний тексти.

ПАПЕРОВІ ГРОШІ – грошові знаки на папері, номінальні знаки вартості, які мають вимушений курс.

ПАПРОЛОГІЯ – наука про письмена грецькою й латинською мовами на папірусі, остраконах, дерев'яних табличках, тканині; спеціальна історична дисципліна.

ПЕЗО – у XVI – XVII ст. іспанська срібна монета.

ПІВТОРАГРОШОВИК (ПІВТОРАК) – у XVII ст. польська й литовська білонова монета, яка дорівнює 1,5 гроша.

ПІШАК – у XVIII –XIX ст. поземельна міра, яка дорівнює 11 моргам.

ПЛУГ – поземельна міра Русі, яка дорівнює 8 десятинам.

ПОЛТИНА – у XVII – XIX ст. російська срібна монета в 1/2 рубля. ПОЛУШКА – із 1700 р. російська срібна й мідна монета, яка дорівнює ¼ копійки.

ПОРТУГАЛ – золота монета вартістю 10 дукатів.

«ПОРЧА» МОНЕТ – процес збільшення монетної стопи.

ПОСТАВ – народна міра довжини, яка дорівнює 28 м.

ПОЧКА – вагова одиниця: 1 почка = 4 пирогам = 0,17 г.

ПРОБА – вміст дорогоцінного металу в сплаві, із якого виготовлено монету або ювелірний виріб; П. є : каратна, лотова, метрична.

ПРУТ – у XVI ст. поземельна одиниця в Західній Україні 300 прутів = 1 моргу.

ПУД – 1) одиниця ваги, яка дорівнює 40 фунтам, або 16,38 кг; 2) гиря для зважування.

ПУЗ – міра місткості сипучих тіл: 1 пуз = 14,33 кг.

П'ЯДЬ – міра довжини Київської Русі, назва якої походить від п'ятірні, долоні: п'ядь = 19 см, велика п'ядь = 22-23 см, п'ядь з „кувирком„ = 27 – 31 см.

РЕВЕРС – зворотний бік монети, медалі.

РЕЗАНА – грошова одиниця Київської Русі, частина дрібної срібної монети, утворена шляхом розрізання.

РІВНОДЕННЯ – перетинання Сонцем екліптики небесного екватора: 20 чи 21 березня – весняне рівнодення, 22 чи 23 вересня – осіннє рівнодення (тривалість дня і ночі однакова).

РІЗА – поземельна міра, яка дорівнює 2 десятинам.

РІЗДВО ХРИСТОВЕ – початок ери від народження Ісуса Христа; церковне свято.

РІК БЕРЕЗНЕВИЙ – рік, який починався з 1 березня, на півроку пізніше вересневого року.

РІК ВЕРЕСНЕВИЙ – рік, який починався з 1 вересня, введений на Русі з 1492 р.

РІК ВИСОКОСНИЙ – календарний рік, у якому число днів збільшено в порівнянні з простим роком.

РІК ПРОСТИЙ – рік юліанського й григоріанського календарів тривалістю 365 днів.

РІК СОНЯЧНИЙ, або ТРОПІЧНИЙ – проміжок часу між двома послідовними проходженнями центра диска Сонця через точку весняного рівнодення. Для календарних рахунків прийнято значення року величиною 365,24220 доби.

РІК УЛЬТРАБЕРЕЗНЕВИЙ – рік, який починається раніше на півроку від вересневого.

РУБЛЬ – 1) рахункова грошова одиниця Московського князівства, яка містила певну кількість денег; 2) із 1654 р. велика срібна монета; у XV–XVI ст. 1 рубль = 33 алтинам і 2 денгам або 200 денгам; пізніше 1 рубль = 100 копійкам.

САЖЕНЬ – міра довжини: 1 сажень = 8 п'ядям, або 152, 176, 216, 218 см, залежно від розміру п'яді = 3 аршинам.

СЕЛО – поземельна міра стародавньої Русі, розмір якої не встановлено.

СИМВОЛ – умовний знак, який концентрує в собі певне бачення й розуміння чогось в абстрактній формі.

СИМВОЛІКА – наука про виникнення, створення й використання символів; спеціальна історична дисципліна.

СКОЄЦЬ – польська лічильна грошова одиниця; 1 скоєць = 2 грошам = 1/24 гривні.

СОВИТА ЛІЧБА – спосіб зрівняти якісно різні монети за допомогою приплат.

СОЛІД – у XVI–XVIII ст. білонова й мідна дрібна монета європейських держав; 1 солід = 1/3 гроша.

СОТКА – одиниця місткості; 1 сотка = 2 шкаликам.

СОХА – давньоруська поземельна міра, яка дорівнювала площі, виораній трьома кіньми; 1 соха = 3 обжам. Використовувалась для оподаткування.

СРІБЛЯНИК (СРІБНИК) – срібна монета Володимира Святославовича та наступних князів Русі.

СТІНКА – народна міра довжини, яка дорівнює 7 м.

СТОПА – міра довжини Київської Русі, яка відповідала ліктю.

СФРАГІСТИКА – наука про печатки, штампи, тавра, пломби тощо як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

СЬОДМАК – різновидність орта в Галичині.

ТАЛЯР (ТАЛЕР) – із 1518 р. велика срібна монета в Європі. На українських землях – «левки», «єфімки», які дорівнювали 29 г срібла.

ТЕКСТОЛОГІЯ – наука, яка вивчає твори писемності з метою подальшої публікації; допоміжна історична дисципліна.

ТИГЕЛЬ – посуд для виплавки зливків монетних металів.

ТИЖДЕНЬ – одиниця лічби часу сучасного календаря тривалістю 7 діб; існували Т. тривалістю 5, 6, 10, 13, 20 діб.

ТИМФ – дрібна білонова монета другої половинки XVII – XVIII ст.: 1 тимф = 30 грошів.

ТИРАЖ – 1) розмір емісії; 2) кількість випущених монет.

ТОВАРО-ГРОШІ – загальне поняття для всіх видів ранніх форм грошей, які були загальним еквівалентом. До них належали гроші продовольчі, хутряні, шкіряні, прикраси, тканини, знаряддя праці тощо.

ТОПОНІМІКА – розділ ономастики, наука про походження назв географічних об'єктів; спеціальна історична дисципліна.

ТОТЕМ – у первісному суспільстві знак, герб роду, племен.

ТОЧКА – міра довжини; 1 лінія = 10 точок.

ТРИЗУБ, ТРИАДЕНТ – 1) родовий знак Рюриковичів; 2) герб УНР із 1918 р. й України – із 1992 р.

ТРИГРОШОВИК, ТРОЯК – українська назва польської й литовської срібної й білонової монети XVI – XVIII ст.; 1 трояк = 3 грошам.

УПРУГ – поземельна міра, площа, зорана упрягом волів за третину дня.

ФАЛЕРИСТИКА – наука про нагороди, яка вивчає історію орденів, медалей, знаків відзнаки; спеціальна історична дисципліна.

ФЕРТОН – у XIV–XVII ст. лічильна одиниця номіналом 12 грошів.

ФІЛАТЕЛІЯ – наука про марки й поштові знаки; спеціальна історична дисципліна, яка вивчає поштові відправлення, їх історію та використання.

ФІЛІГРАНЕЗНАВСТВО, ФІЛІГРАНОЛОГІЯ – наука, яка вивчає історію паперу й водяні знаки – філіграні; спеціальна історична дисципліна.

ФІЛІГРАНЬ – водяний знак паперу.

ФІЛОКАРТІЯ ІСТОРИЧНА – наука про фотонатурні та фотодокументальні картки й листівки як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

ФІЛУМЕНІЯ – наука, яка вивчає сірникові етикетки як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

ФЛОРИН (від міста Флоренція) – у XV – XVIII ст. золота монета вагою 3,5 г; українська назва, як і дуката, «червоний золотий»

ФОЛЬКЛОРИСТИКА – наука, яка вивчає народну творчість як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

ФУНТ – 1) історична одиниця ваги, яка дорівнює 500 г; введена як основна в 1857 р. для митних цілей; 2) вагова одиниця в Росії

ХРЕСТ – символічний і декоративний знак, який має багато різновидів. Первинний варіант – дві перехрещені прями. У геральдиці відомо більш як 200 різновидів Х.

ХРЕСТОВИК – українська назва рубля Петра I й Петра II з монограмою у вигляді хреста з 4-х літер «П».

ХІДЖРА – початок мусульманської ери. Відповідає 16 липня 622 р. за юліанським календарем.

ХРОНІКА – літопис, перелік подій у певній часовій, хронологічній послідовності.

ХРОНОЛОГІЯ – наука про вимірювання й лічбу часу: 1) астрономічна або математична встановлює точний час за рухом небесних тіл; 2) історична – вивчає історію систем літочислення різних народів, виявляє зв'язок між подіями й часом.

ЦАЛЬ – міра довжини, яка дорівнює 2,48 см.

ЦІСАРСЬКИЙ – у XVIII ст. українська назва монети орта.

ЧАРКА – одиниця місткості рідин; 1 кружка = 25 чаркам.

ЧВЕРТКА – українська назва 1/4 таляра.

ЧЕРВІНЕЦЬ – 1) золота монета Радянської Росії, яка відповідала за вагою 10 рублям царським; 2) банкнота радянської грошової системи в 30-ті роки XX ст.

ЧЕТВЕРТЬ – з XVII ст. 1/4 каді, одиниця вимірювання сипучих тіл; містила 4 пуди зерна.

ЧЕХ – українська назва монети – півторагрошовика.

ШАГ – у XVII – XVIII ст. українська назва тригрошовика.

ШЕЛЯГ – у XVII–XVIII ст. українська назва соліда.

ШКАЛИК – одиниця місткості, яка дорівнює 0,06 л; 1 сотка = 2 шкаликам.

ШОСТАК – із другої половини XVII ст. українська назва срібної, білонової польської монети — шестигрошовика.

ШТОФ – одиниця місткості XIX ст., яка дорівнює 1,2 л; 1 штоф = 2 півпляшкам.

ЛІТЕРАТУРА

(основна)

1. Довгопол В.М., Литвиненко М.А., Лях Р.Д. Джерелознавство історії Української РСР. – К., 1986.
2. Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – Луцьк : ДУ імені Лесі Українки, 1997.
3. Бурков В. Фалеристика: Учебное пособие. – Л., 1985.
4. Введение в специальные исторические дисциплины. – М., 1990.
5. Введенський А.О., Дядиченко В.А., Стрельський В.І. Допоміжні історичні дисципліни: Навч. посібник. – К., 1963.
6. Вспомогательные исторические дисциплины: Историография и теория. – К., 1988.
7. Ермалаев И. Историческая хронология. – М., 1967.
8. Зайцев Б.П., Куделко С.М., Посохов С.И. Материалы к практическим занятиям по исторической хронологии. Методические указания. – Харьков, 1992.
9. Каменцева Е., Устюгов А. Русская метрология. – М., 1975.
10. Каменцева Е.И. История вспомогательных исторических дисциплин.
11. Каменцева Е.И. Хронология. – М., 1967.
12. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская сфрагистика и геральдика. – М., 1974.
13. Кісь Я.П. Палеографія: Навч. посібник. – Львів, 1975.
14. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.А., Шорин П.А. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1984.
15. Лакиер А.Б. Русская геральдика. – М., 1990.
16. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Владос, 2003.
17. Пирко В.А. Русская палеография. – К., 1991.
18. Пронштейн А.П. Использование вспомогательных исторических дисциплин при работе над историческими источниками. – М., 1972.
19. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Вспомогательные исторические дисциплины: Учеб. пособие. – М., 1973.
20. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
21. Рейсер С.А. Палеография и текстология нового времени. – М., 1970.
22. Сокирко О.Г. Українська кирилична палеографія XI – XVIII ст.: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей. – Київ : Видавець Олег Філюк – «КНТ», 2016. – 144 с., іл.
23. Специальные исторические дисциплины. – К., 1992.

24. Тхоржевский Р.И. Отечественная бонистика. – К., 1998.
25. Цыбульский В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.
26. Черепнин Л. Русская метрология. – М. : Наука, 1994.
27. Шерман И.Л. Русские исторические источники X – XVIII вв. – Харьков, 1959.
28. Янин В. Очерк комплексного источниковедения. – М., 1977.

(додаткова)

1. Александров П. Українська монета: історія і сучасність // Старожитності. – 1994. – Число 3–4, 5–6.
2. Бережков Г. Хронология русского летосчисления. – М., 1963.
3. Бикарман Э. Хронология древнего мира. – М., 1976.
4. Варшавчик М.А. Вопросы логики исторического исследования и исторический источник // Вопр. истории. – 1968. – № 10.
5. Велесова книга. – К., 1990
6. Вопросы собирания, учета, хранения и использования документальных памятников истории и культуры. – М., 1982.
7. Вспомогательные исторические дисциплины. Хронология: Рек. указ. лит. / Сост.: Б.П. Зайцев, Ю.Г. Шевченко. – Харьков, 1984.
8. Гавриленко В.О. Українська сфрагістика: Питання предмета та історіографії. – К., 1977.
9. Гербы и флаги стран мира.–М., 1957
10. Гречило А. Земельна геральдика // Пам'ятки України. – 1991. – № 3.
11. Джерелознавство історії України: Довідник. – К., 1998.
12. Допоміжні історичні дисципліни. Програми педагогічних інститутів. – К., 1990
13. Драчук В. Рассказывает геральдика.– М., 1977.
14. Драчук В.С. Таємниці геральдики. – М., 1974.
15. Дружинин Н.М. К вопросу о подборе и обработке исторических источников // Источниковедение отечественной истории. – М., 1983. – Вып. 1.
16. Дьяченко А.Г., Зайцев Б.П., Михеев В.К. Нумизматические памятники Белгородской и Харьковской областей. – Белгород, 1990.
17. Дьячков А.Н., Узденников В.В. Монеты России и СССР: Определитель. – М., 1978.
18. Енциклопедія українознавства. – Львів : Молоде життя, 1994.
19. Жуковская Л.П. Развитие славянорусской палеографии (в дореволюционной России и СССР). – М., 1963.
20. Зварич В.В. Нумізматичний словник. – Львів, 1993.

21. Иванов Г.М. Исторический источник и историческое познание (Методологические аспекты). – Томск, 1973.
22. Исторические дисциплины: Краткий библиографический справочник-указатель. – К., 1990.
23. Истрин В.А. Возникновение и развитие письма.– М., 1965
24. Казаманова Л.Н. Введение в античную нумизматику. – М., 1969.
25. Карский Е. Славянская кирилловская палеография.– М., 1979.
26. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М., 1987.
27. Корнева И.И., Тальман Е.М., Эпштейн Д.М. История археографии в дореволюционной России. – М., 1969.
28. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., 1971.
29. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVII ст. – К., 1981.
30. Котляр М.Ф. Шукачі та дослідники скарбів. – К., 1971.
31. Лакиер А. Русская геральдика. – М., 1990.
32. Лукомский В., Модзелевский В. Малороссийский гербовник. – К., 1993.
33. Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – поч. XX ст.). – К., 1992.
34. Медушевская О.М. теоретические проблемы источниковедения. – М., 1977.
35. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М., 1979.
36. Правила издания исторических документов в СССР. – М., 1969.
37. Принципы топонимики. – М., 1964.
38. Пронштейн А.П. Методика исторического исследования. – Ростов н/Д., 1971.
39. Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения: Учеб. пособие. – 2–е изд., доп. и испр. – Ростов, 1976.
40. Румянцева В. Історія карбована в гербах. –К., 1987
41. Румянцева В. Эмблемы земель и городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986.
42. Рылов И., Соболин В. Монеты России и СССР: Каталог. – М., 1994.
43. Свешніков І.К. Звенигородські грамоти // Дзвін. – 1992.–№ 6.
44. Селешников С.И. История календаря и хронология. – М., 1977.
45. Семар Г.М. Среди монет. – М., 1990.
46. Семешников С. История календаря и хронология. – М., 1977.
47. Сергійчук В. Національна символіка України. – К., 1992.
48. Соболева Н.А. Российская городская и областная геральдика XVIII – XIX вв. – М., 1981.

49. Соболева Н.А. Старинные гербы российских городов. – М., 1985.
50. Сохань П. Археографічна робота в Україні: проблеми і перспективи // Вісник Академії наук УРСР. – 1993. – № 6.
51. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-показчик: Нумізмати́ка, сфрагісти́ка. – К., 1997. – Число 2.
52. Старцев П.А. О китайском календаре // Историко-астрономические исследования. – 1975. – Вып. 12.
53. Стрельский В., Титаренко П. Історія календаря и хронології. – М., 1975.
54. Стрельский В.И. Теория и методика источниковедения истории СССР. – К., 1968.
55. Суперанская А.В. Имя через века и страны. – М., 1990.
56. Сухомлин Т.Д. Питання антропоніміки в Українській мові: Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 1975.
57. Титаренко П. Історія календаря в Росії й на Україні в зв'язку з загальною історією календарів. – К., 1972.
58. Унбегаун Б.О. Русские фамилии. – М., 1989.
59. Фарсобин В.В. Источниковедение и его метод. – М., 1983.
60. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1993.
61. Хренов Л., Голуб И. Время и календарь. – М., 1989.
62. Хронологический справочник (XIX–XX века). – М., 1984
63. Худаш М.Л. З історії української антропоніміки. – К., 1977.
64. Цыбульский В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.
65. Черепнин Л.В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории. – М., 1973. – Вып. 1.
66. Черепнин Л.В. Русская палеография. – М., 1956.
67. Шевелев Л.Е. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: К вопросу о их задачах и роли в историческом исследовании // Вспомогат. ист. дисциплины. – 1981. – Т. 13.
68. Шевченко Ф.П. Археографія у зв'язках із спеціальними історичними дисциплінами // Укр. археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 1988.
69. Щелоков А. Монеты СССР: Каталог. – М., 1989.
70. Эпштейн Д.М. История археографии в дореволюционной России. Период феодализма. – М., 1979.
71. Этнонимы. – М., 1970.